

Kandidat Speciale

Projektiv identifikation mellem mennesker – roden til både godt og skidt

Navn: Tobias Holst Ladefoged
Semester: 10. semester

Studienr.: 20092386
Dato: 29.05.15

Specialets samlede antal tegn
(med mellemrum og fodnoter): 110.970
Svarende til antal normalsider: 46

Specialevejleder: Charlotte Wegener

Psykologi Aalborg Universitet

Abstract

This master's thesis is a theoretical project that examines the concept of projective identification and group dynamics together with their interaction in a working group from a psychodynamically informed point of view. The project also examines what a consultant should be aware of in relation to these concepts. The project is based in the author's personal experience of the psychological organization theories sometimes seeming to be superficial in order to clarify what is going on between people in working groups. Focusing on the concept of projective identification, the author hopes to find more in-depth explanation on this subject. The research question reads as follows: How can you consider the concept of projective identification as both being a destructive and a productive force among individuals in a working group and what impact do projective identification have on the dynamics of the working group? What should the consultant be aware of in relation to projective identification and the dynamics of the working group and what options does this awareness offer to the consultant? As already said, the research question is examined in a psychodynamic perspective, and supplemented by important notes from psychoanalysis. The main theoretical aspect of the project is based in the works of, the recognized danish psychologist and professor of group- and organizational psychology, Steen Visholm. More specifically his works of 1993 (*Overflade og dybde; om projektiv identifikation og det modernes psykologi*) and 1995 (*Projektiv identifikation; teorihistorier og perspektiver*). This perspective is supplemented by W. F. Bion's works on group dynamics and J. S Scharff's psychoanalytically perspective on projective identification. To deliver concrete examples of the relatively abstract theoretical statements two real life cases are included. These cases are analyzed continuously throughout the project. In the end it can be concluded that the destructive and constructive aspects of projective identification depends on the specific situation. Projective identification influences the distribution of roles in the group and thus its dynamics. The dynamics of the working group also affect the nature of projective identification in the group. The psychoanalytically informed organizational consultant's attention to projective identification and dynamics of the working group can give the consultant the opportunity to obtain important information about the working group. This information can provide the consultant with alternative

courses of action. The author also considers that it would be fruitful to study what alternative courses of action the psychoanalytically informed organizational consultant is having during practice.

Indholdsfortegnelse

INDLEDNING.....	1
PROBLEMFÖRMULERING	2
FORSTÅELSE AF PROBLEMFÖRMULERING	3
PROBLEMFÖRMULERINGENS RELEVANS	4
GUIDE TIL LÆSNING	4
TEORIVALG	4
UNDERSÖGELSESMETODE	5
OPGAVENS UNDERSÖGELSESMETODE.....	5
FAGLIG METODE.....	6
<i>Cases</i>	6
VIDENSKABSTEORI.....	9
TEORETISK REDEGÖRELSE OG ANALYSE.....	11
PROJEKTIV IDENTIFIKATION I ET HISTORISK PERSPEKTIV	11
ANDRE VÆSENTLIGE BEGREBER.....	15
<i>Fantasi</i>	15
<i>Forestilling og projektive rum</i>	16
<i>Projektion</i>	17
PROJEKTIV IDENTIFIKATION.....	18
<i>Projektiv identifikation som forsvarsmekanisme</i>	19
<i>Faserne i Projektiv identifikation</i>	20
Fase I	21
Fase II	21
Fase III.....	22
Fase IV.....	22
Fase V	23
DISKUSSION: PROJEKTIV IDENTIFIKATION SOM BÅDE DESTRUKTIV OG PRODUKTIV KRAFT	25
FÆLLES FORSVAR.....	26
EN NATURLIG DEL I DET SOCIALE LIV OG I ARBEJDSGRUPPEN.....	26
UDVIKLING GENNEM PROJEKTIV IDENTIFIKATION	27
TEORETISK REDEGÖRELSE OG ANALYSE.....	28
ARBEJDSGRUPPEN OG DENS DYNAMIK	28
<i>Psykodynamisk systemteori</i>	28
Case B som eksempel på en psykodynamisk systemteori	31

<i>Bions ide om gruppedynamik</i>	32
Case B som eksempel på Bions gruppedynamik.....	34
DISKUSSION: SAMMENHÆNG MELLEM PROJEKTIV IDENTIFIKATION OG GRUPPENS DYNAMIK	35
TEORETISK REDEGØRELSE OG ANALYSE.....	37
KONSULENTENS OPMÆRKSOMHED.....	37
<i>Opmærksomheden på projektiv identifikation</i>	37
<i>Projektiv identifikation i gruppen – nøglen til information</i>	38
Case B som eksempel på konsulentens opmærksomhed.....	40
<i>Risici</i>	40
Case A som eksempel på kollusion.....	41
<i>Fokus på psykodynamisk systemteori</i>	41
Case B som eksempel	42
DISKUSSION: KONSULENTENS OPMÆRKSOMHED OG HANDLEMULIGHEDER	42
KONSULENTEN SOM RUMMENDE MODTAGER AF PROJEKTION	43
OPMÆRKSOMHED PÅ GRUPPENS DYNAMIK.....	43
KONSULENTENS HANDLEMULIGHEDER	44
ANDRE DISKUSSIONSPUNKTER:	44
TEORETISKE OVERVEJELSER	44
METODISKE OVERVEJELSER	46
<i>Undersøgelsens metode</i>	46
<i>Faglig metode</i>	46
ANDRE PERSPEKTIVER.....	47
KONKLUSION	48
REFERENCELISTE	50
PENSUMOPGØRELSE	52

Indledning

Dette kandidatprojekt omhandler en psykologisk mekanisme kaldet projektiv identifikation og andre dynamikker der udspiller sig i grupper. Jeg er blevet mere og mere interesseret i netop projektiv identifikation gennem min tid på studiet. Jeg synes det er interessant at undersøge de mere grundlæggende vilkår i tilværelsen – de vilkår som andet bygger på. Sådan har jeg det også med psykologien. Gennem min kandidatuddannelse har jeg bevæget mig ind på at arbejde med mennesker i organisationer i flere henseende. Udvikling af arbejdsgrupper, udvikling af organisationer, coaching af individer fra organisationer etc. Jeg er stødt på flere psykologiske teorier om hvordan arbejdsgrupper fungerer og hvordan organisationer fungerer. Heriblandt systemisk teori, anerkendende tilgang og OD-tilgangen som alle har forskellige bud på hvad en organisation og dens medlemmer er og hvordan de agerer og udvikler sig i medgang og modgang (Dahl & Juhl, 2009). Herudover har jeg gennem den resterende del af min uddannelse stiftet bekendtskab med psykologiske teorier indenfor blandt andre socialpsykologien og personlighedspsykologien som ligeledes har bud på hvad mennesker er og hvordan de agerer i medgang og modgang. Til tider har jeg savnet en mere grundlæggende forståelse af, hvad der er på spil mellem mennesker og hvordan det der er på spil kan påvirke det enkelte individ, og relationen mellem individer, samt større samlinger af individer (grupper). En psykologisk mekanisme der synes at kunne indkapsle dette er *projektiv identifikation*, som ligeledes synes at kunne forbinde det sociale med individet, og som derfor muligvis også kan anses som en meget grundlæggende psykologisk mekanisme i menneskets sociale tilværelse.

Hovedfokus i dette speciale vil være på dette begreb, projektiv identifikation, som er beskrevet i psykoanalysen og psykodynamisk teori, og som er med til at forbinde det intrapsyke og det interpsyke (Visholm, 1993). Den findes i dyaden mellem terapeut og klient, men jeg synes det er spændende, at undersøge hvorledes projektiv identifikation også er mellem mennesker i en større gruppe. Jeg vil ikke blot undersøge hvordan projektiv identifikation både kan være destruktiv og produktiv, men også undersøge hvorledes den kan påvirke den samlede gruppes dynamik.

W. F. Bion undersøgte grupper og arbejdede videre på Melanie Kleins forståelse af projektiv identifikation (Bion, 1993). Bion arbejdede dog med klienter som havde en patologisk problemstilling, og var af den holdning, at normale psykologiske fænomener bliver mere ekstreme hos mennesker med patologiske problemstillinger (Ibid.). Derfor mente Bion, at han ved at observere og arbejde med patologiske klienter tydeligere kunne drage erfaringer om psykologiske mekanismer, heriblandt projektiv identifikation, både hos disse klienter, men samtidig også om normale mennesker uden patologiske problemstillinger (Ibid.). Jeg vil gerne undersøge projektiv identifikation hos mennesker i det mere normale område, som en universel psykologisk mekanisme, som, ligesom hos mennesker med patologiske problemstillinger, både kan skabe udfordringer og være en vej til udvikling. Derfor vælger jeg i dette kandidatprojekt at have et fokus på en gruppe mennesker som ikke har en patologisk problemstilling til fælles. Jeg ønsker dog, at undersøge en gruppe mennesker som i det daglige vil kunne støde på så store udfordringer at de får brug for psykologisk hjælp. Jeg vælger derfor at fokusere på en arbejdsgruppe hvis sammenhængskraft er deres arbejdsplads eller fælles opgave. Hos en sådan arbejdsgruppe vil jeg undersøge hvorledes projektiv identifikation både kan være en destruktiv og en produktiv kraft, samt hvordan den indvirker på arbejdsgruppens dynamik. I forlængelse heraf vil jeg undersøge hvorledes en konsulent med psykologfaglig baggrund kan hjælpe arbejdsgruppen i forhold til ovennævnte mekanismer i forbindelse med udfordringer. Ved at have dette fokus vil jeg netop undersøge projektiv identifikation og dets indvirkning hos individer og i grupper indenfor normalområdet, og derfor have fokus på ovennævnte mekanismer som værende universelle psykologiske mekanismer.

Problemformulering

Ovenstående overvejelser leder frem til følgende problemformulering:

Hvordan kan projektiv identifikation både være en destruktiv og en produktiv kraft blandt individerne i en arbejdsgruppe og hvilken indflydelse har projektiv identifikation på arbejdsgruppens dynamik?

Hvad skal konsulenten være opmærksom på i forhold til projektiv identifikation og arbejdsgruppens dynamik og hvilke handlemuligheder giver denne opmærksomhed konsulenten?

Forståelse af problemformulering

Det første spørgsmål i problemformuleringen leder frem til at undersøge projektiv identifikation som begreb; hvad det indebærer og hvordan det virker og påvirker både mellem individer, men også i en gruppe af individer og dermed påvirker gruppen som helhed. Med fokus på at forstå hvorledes projektiv identifikation både kan være en destruktiv og en produktiv kraft. Det andet spørgsmål omhandler konsulentens rolle – med fokus på hvad denne, med sin faglige viden, skal være opmærksom på i forhold til projektiv identifikation både med individerne i gruppen men også med gruppen som helhed, samt hvilke handlemuligheder denne opmærksomhed kan give. På den måde kommer det andet spørgsmål naturligt i forlængelse af det første; hvor det første er overvejende teoretisk orienteret, er det andet mere praksisorienteret.

Projektiv identifikation forstås som en psykologisk mekanisme der foregår mellem mennesker. Jeg vil i opgaven redegøre for begrebet projektiv identifikation på baggrund af forskellige teoretiske perspektiver, for at forstå begrebet i sin kompleksitet og dybde og i sin helhed. Med ordene *destruktiv kraft* og *produktiv kraft* forstås at projektiv identifikation netop kan være begge dele, alt efter hvilke mennesker projektiv foregår imellem. For eksempel kan projektiv identifikation være destruktiv når den påvirker individet negativt i dets udvikling, eller fastholder det i en rolle, og omvendt kan projektiv identifikation være produktiv når den påvirker individets udvikling positivt. Jeg har jævnført ovenstående beskrivelse i indledningen valgt at have et fokus på *arbejdsgruppen*, for at undersøge projektiv identifikation og dens virkning mellem mennesker i en bestemt kontekst, nemlig i gruppekonteksten i form af arbejdsgruppen, som kan findes i en hvilken som helst organisation. Med *dynamik* forstås, at arbejdsgruppen er noget kvalitativt anderledes end summen af dens enkeltindivider, og, at projektiv identifikation både påvirker individerne og gruppens dynamik som helhed. Ved ordet *konsulent* forstås en, i forhold til arbejdsgruppen, udenforstående person som bliver tilkaldt for at hjælpe arbejdsgruppen, når denne for eksempel har en udfordring, som er for stor til at arbejdsgruppen selv kan løse den, og det forventes at konsulenten på en konstruktiv måde kan påvirke arbejdsgruppen. Konsulenten forstås som en person med en psykologfaglig baggrund, og som har samme psykologfaglige viden som de teoretiske perspektiver problemformuleringen

undersøges i. Disse teoretiske perspektiver vil blive formuleret i afsnittet *teorivalg* herunder.

Problemformuleringens relevans

Den undervisning jeg har modtaget på kandidatuddannelsen i psykologi, som primært har været organisationspsykologisk baseret undervisning, synes jeg til tider har været overfladiske af karakter og mangle noget psykologisk dybde. Nærmere bestemt har jeg savnet et fokus på hvad der egentlig er på spil mellem individer i grupper i det organisatoriske liv. Jeg tænker at en besvarelse af projekts problemformulering, som har fokus på at undersøge en grundlæggende psykisk mekanisme, kan imødekomme ønsket om en sådan psykologisk dybde.

Guide til læsning

Ovenstående problemformulering vil blive belyst og forsøgt besvaret ved teorier som ekspliciteres i afsnittet *teorivalg* herunder. Dernæst vil projektets *undersøgelsesmetode* blive forklaret. Herefter følger et afsnit om den benyttede teoris *videnskabsteoretiske* fundament. Efterfølgende redegøres og analyseres projektets teori i *tre* overordnede teoriblokke hvor hver teoriblok afsluttes med et *diskussionsafsnit*. Efter alle tre teoriblokke og diskussionsafsnit er gennemgået, vil andre diskussionspunkter tages op førend projektet afsluttes med en konklusion på problemformuleringen og andre relevante konklusioner.

Teorivalg

Projektet tager udgangspunkt i psykodynamisk teori og dens videnskabsteoretiske fundament psykoanalysen. Problemformuleringen vil udelukkende blive belyst ud fra et psykodynamisk perspektiv. Som hovedteoretiker vil jeg benytte Steen Visholm, som er en anerkendt dansk cand.psyk. og ph.d. professor MSO i gruppe- og organisationspsykologi og uddannelsesleder for Masteruddannelse i organisationspsykologi (MPO) ved Roskilde Universitet (Heinskou & Visholm, 2011). Endvidere er han specialist- og supervisor godkendt af Dansk Psykologforening i psykoterapi og arbejds- og organisationspsykologi. Visholms ph.d. afhandling er bogen *Overflade og dybde* (Visholm, 1993), med det dertilhørende supplement *Projektiv identifikation –*

teorihistorie og perspektiver (Visholm, 1995), som dette projekt vil tage udgangspunkt i. Visholm har også efter 1995 haft et fokus på psykodynamisk organisationspsykologi og blandt andet været medforfatter og medredaktør på værkerne *Psykodynamisk organisationspsykologi bind I og bind II*. Dette projekts teoretiske gennemgang vil omfatte en teoriehistorisk gennemgang af begrebet projektiv identifikation, fordi det har været et omdiskuteret begreb. Endvidere vil et psykodynamisk systemteoretisk perspektiv anvendes i redegørelsen af gruppedynamik. Andre teoretikere vil inddrages til at supplere Visholms teori i disse teorigennemgange og til at supplere den redegørelse og analyse der har fokus på at besvare spørgsmålet om konsulentens opmærksomhed på projektiv identifikation.

Undersøgelsesmetode

Opgavens undersøgelsesmetode

Rienecker og Jørgensen definerer opgavens undersøgelsesmetode således: "*Opgavens undersøgelsesmetode er den samlede fremgangsmåde i hele ens opgaves undersøgelse*" (2011, p. 287). Det vil sige en beskrivelse af den måde teorier og faglige metoder anvendes til at besvare opgavens problemformulering. Jeg vil undersøge min problemformulering ved at anvende forskellige udvalgte teoretiske perspektiver, men som nævnt med et hovedfokus på en psykodynamisk tilgang. Derfor er den psykodynamiske tilgangs videnskabsteoretiske fundament gennemgået herunder. For at besvare problemformuleringen vil jeg redegøre for udvalgt psykodynamisk teori og anden anvendelig teori og drage sammenligninger herimellem, samt diskutere eventuelle modsætningsforhold og nuancer. Teorierne skal fungere som dokumentation for mit samlede argument, hvor det samlede argument er en besvarelse af problemformuleringen. For at underbygge teorierne og derved dokumentationen og opgavens argument, vil jeg ligeledes benytte mig af analyse af case-eksempler som faglig metode (herunder). Når jeg gennem opgaven har redegjort for nogle teoretiske perspektiver vil jeg analysere disse perspektiver i forhold til en udvalgt case. Redegørelsen, analyse af case-eksempler og diskussion af eventuelle forskelle mellem de teoretiske perspektiver vil forhåbentlig kunne levere et eller flere svar på problemformuleringen. I det følgende vil opgavens faglige metode blive forklaret.

Faglig metode

Rienecker & Jørgensen (2011, p. 268), definerer opgavens faglige metode som værende et fags metoder, som er fagspecifikke redskaber til konkrete opgaver, som for eksempel analyse. I dette kandidatprojekt benyttes analyse af case-eksempler som opgavens faglige metode. En case benyttes i en opgave som eksempel på hvorledes en teori kan forstås (Ibid., p. 297), og udvælges som så vidt mulig repræsentativ, det vil sige som et eksempel der viser tingenes typiske tilstand. Selvom casen kan vise kvaliteterne ved noget, kan det være svært at generalisere ud fra én enkelt case, da casen netop fungerer som et enkeltstående tilfælde (ibid.). For at kunne generalisere må der benyttes flere cases som viser det samme resultat. På den måde kan analysen af case-eksemplerne konkretisere den teoretiske forståelse, som derved ikke blot diskuteres i abstrakt forstand. Ligeledes kan case-eksemplerne underbygge de teoretiske perspektiver og derved underbygge opgavens samlede argument i besvarelsen af problemformuleringen. I denne opgave vil jeg dog ikke have mulighed for at generalisere ud fra cases, da jeg udelukkende har til hensigt at benytte cases som eksempler på min teori. Helt konkret vil jeg i denne opgave i forbindelse med opgavens teoretiske redegørelser, under hver af de tre teoriblokke, løbende analysere teori i forhold til følgende to udvalgte cases.

Cases

For på bedst mulig vis at kunne levere eksempler på de udvalgte teoretiske perspektiver, har jeg valgt to forskellige cases som tilsammen er rig på information. Jeg har ligeledes valgt to cases som jeg synes kan afspejle de forskellige områder af opgavens problemformulering. Problemformuleringen spørger både til begrebet projektiv identifikation og dets påvirkning af individerne i en gruppe og gruppen som helhed, og dennes dynamik. Endvidere spørges der til konsulents opmærksomhed i forhold til projektiv identifikation, individerne i gruppen og gruppens dynamik. Med fokus på arbejdsgruppen. Derfor har jeg valgt to cases som jeg mener, både kan favne dette problemfelt og samtidig levere informationsrige konkrete eksempler på problemfeltets enkeltspørgsmål. Jeg vil gennem opgaven referere til case A og case B. Case A er taget fra kapitlet *Mobning i organisationer – når det ikke er sjovt at gå på arbejde*, af Åse H. Lading i bogen *Psykodynamisk organisationspsykologi Bind II* (Lading,

2011, p. 123f). Lading bruger casen som eksempel på hvad benægtelsen af intergruppeforhold kan resultere i. Case B er konstrueret ud fra mine egne oplevelser og erfaringer fra min praktikperiode i et lille psykologfagligt konsulentfirma, hvor jeg fulgte en konsulents arbejde med en afdeling.

Case A:

I en offentlig organisation nedsætter en leder et team bestående af fire personer, der er placeret på samme niveau i organisationen – Lene, Birgitte, Louise og Oliver – med henblik på at organisere to udviklingsdage for hele organisationen. Lene og Birgitte har andre opgaver, de samarbejder om, og det går efter deres eget udsagn godt. For nylig har de bedt Oliver, som arbejder i en anden afdeling, om at hjælpe dem med den opgave. Begge omtaler hans hjælp i positive vendinger. Louise kommer fra kulturkontoret, en afdeling, som har ry for at være *”rimelig langhåret”* og *”fin på den”*. Louise har ikke tidligere samarbejdet med de andre i teamet. Allerede ved første møde oplever Louise, at de andre udelukkende henvender sig til hinanden og endda udveksler rosede kommentarer som fx: *”Vi havde meget glæde af dig sidst, så det bliver nok også fint denne gang”*. Louise får ingen kommentarer.

De efterfølgende møder foregår efter nogenlunde samme model, og Louise synes, at der hele tiden tales hen over hovedet på hende. Oliver følges med Louise efter et møde og taler om, hvor spændende opgaven er, men siger at det virker, som om hun er uenig i nogle af gruppens beslutninger uden at sige det højt. I en mail til hele gruppen skriver Lene lidt senere, at hun kan forudse nogle problemer, fordi Louise ikke virker så begejstret for de ideer, teamet er kommet frem til. Louise svarer, at hun synes, at ideerne er gode, men at hun savner, at man også hører på hende. Teamet beder hende derfor om at maile sine synspunkter, hvilket hun gør. På et møde, som ligger et stykke tid efter Louises mail, har de øvrige i teamet glemt Louises bidrag og beder hende gentage dem, hvilket hun gør. Reaktionen fra de tre i teamet er, at Louises synspunkter ligger godt i tråd med det, teamet har aftalt, og at Louise derfor ikke behøver være utilfreds. På selve udviklingsdagen præsentere-

rer Birgitte teamet og understreger, at de har glædet sig til dagen, selv om – og her kigger hun på Louise – der selvfølgelig også har været kritiske røster. Hun fortsætter med at sige, at kulturkontoret består af nogle rigtig dejlige Rasmus Modsat'er (efterfulgt af forsamlingens latter), men at hun håber, at de alligevel vil lege med. Louise reagerer ved at komme til at græde og fortolker deltagernes reaktioner som irritation og en bekræftelse af, at hun ses som besværlig og for kritisk. Efter udviklingsdagen beder hun den leder, der har nedsat teamet, om at arrangere et møde, hvor hun kan få talt med de øvrige teammedlemmer om sine oplevelser. Lederen siger, at Louise skal overveje, om hun ikke gør en myg til en elefant og råder Louise til at se tiden an. Efterfølgende overvejer Louise også selv, om hun har en tendens til at tage tingene for nær, bl.a. fordi hun kommer i tanker om lignende eksempler fra sin skoletid. Kort tid efter melder Louise sig syg med stress.

Case B:

En konsulent med en psykologfaglig baggrund og en psykodynamisk tilgang hyres til at implementere en ny strategi i en afdeling som har flere år på bagen. Afdelingen består af Lise, Poul, Henning, Lars, Fatima, Katja og Kasper. Tilsammen udgør de én afdeling ud af i alt fire afdelinger på et hjem for udviklingshæmmede. Afdelingen har kørt lettere autonomt gennem flere år, dog med et overforbrug af vikarer grundet megen sygdom. En ny leder er blevet ansat for hjemmet, og denne har indført den nye strategi med fokus på rehabilitering af den enkelte borger, og denne strategi skal samtlige afdelinger køre efter. Implementeringen skal foregå ved tre seminargange i løbet af to måneder med efterfølgende tre kvartalsvis møder hvor konsulentens samler op på hvordan det går.

Da konsulenten på det første seminar møder afdelingen er Lise og Lars ikke mødt op, og han spørger lettere forbløffet om der er en grund til de ikke er til stede. Katja svarer, at det nok var fornuftigt at blive hjemme. *”Ja, vi lærer jo nok ikke noget vi ikke ved i forvejen – du kunne lige så godt være blevet hjemme også”*, istemmer Henning, henvendt til konsu-

lenten, mens de resterende passivt sidder og kigger. Konsulenten undgår at kommentere situationen og starter seminaret med en gennemgang af den nye strategi for rehabilitering. *"Jeg forstår ikke rigtig alt det her"*, siger Katja bagefter gennemgangen, *"skal jeg nu til at forholde mig til mit arbejde udover bare at møde op?"*. Henning kommenterer, at det nok er på tide de alle sammen forholder sig til noget. Konsulenten samler op til slut på dagen, og får pointeret at strategien om rehabilitering indebærer, at alle har fokus på, at den enkelte borger ikke blot får omsorg, men også støttes til udvikling hvor det er muligt. Katja medgiver før de tager afsked, at det faktisk lyder meget spændende, og Henning stemmer i og siger han nu også er ved at forstå konceptet.

Den næste seminargang virker det som om, at medarbejderne begynder at forstå hvad den nye strategi går ud på. *"Den her strategi giver faktisk en mening med at møde op, udover bare at møde op og lade stå til"* meddeler Lars til slut på dagen.

På det tredje og sidste seminar er der en anderledes stemning, og alle deltager aktivt og med forskellige inputs til hvordan den nye strategi kan efterleves. Ligesom de tre opfølgende møder forløber positivt, og vikarforbruget er dalet imponerende meget på den korte tid.

Videnskabsteori

I dette afsnit vil det blive gennemgået, hvilket videnskabsteoretiske fundament den psykodynamiske tilgang hviler på. Implicit i valget af teori kan ligge nogle diskussionspunkter af videnskabsteoretisk karakter, og disse diskussionspunkter vil ligeledes blive skitseret.

Psykodynamisk teori udspringer af Sigmund Freuds (1856-1939) psykoanalyse og har bygget videre på dennes grundlæggende forståelsesramme omkring det ubevidstes og det indre psykiske livs eksistens (Aanderaa, 2000, p. 14f; Hougaard, 2004, p. 54f; Svejgaard, 2002, p. 116). Psykoanalysen beskrives som en videnskab der er *"skabt under indflydelse af terapeutisk erfaring"* (Christensen, 2002, p. 55), og på den måde udgjort af et væld af empirisk arbejde, i form af skrifter og noter ud fra terapi sessioner med klienter, udført af Freud og andre psykoanalytikere. Freud hav-

de i sin terapi især kvinder med en neurotisk lidelse, kaldet hysteri, og han var af den opfattelse at hysteri var forårsaget af et traume, hvis oprindelse og årsag kunne afdækkes gennem psykoanalysen (Ibid., p. 55f). Psykoanalysen har været kritiseret for at være uvidenskabelig, men alligevel har den dannet skole for mange retninger indenfor psykologien (Ibid., 58).

Psykodynamisk teori er som nævnt videreudviklet ud fra principper i psykoanalysen, og en samlebetegnelse for en række teoretiske retninger bl.a. *jegpsykologi*, *selvpsykologi* og *objektrelationsteori*, som har det til fælles, at de forsøger, at forstå de psykiske kræfter der udspiller sig både i mennesker og mellem mennesker (Aanderaa, 2000, p. 14f). Opfattelsen er netop, at psykisk velvære og psykisk dysfunktion eksisterer både individuelt og socialt, og psykodynamisk teori har fokus på både de almene psykiske fænomener og de dysfunktionelle (Ibid.). Såvel sund og funktionel som dysfunktionel psykisk væren kan være meningsfuldt subjektivt set, og må anerkendes og respekteres. Dette kan virke som et relativistisk udgangspunkt, men skal nærmere forstås i lyset af, at et menneskes meningsforståelse ikke nødvendigvis skal ses i forhold til hvad der er objektivt sandt eller falsk, men i stedet i forhold til hvad det enkelte menneske har oplevet i tilværelsen og forstår ved dette (Ibid.). Hvis noget i omverdenen for den enkelte er for frustrerende i tilfælde hvor omverdenen ikke kan ændres (for eksempel som ved en traumatisk oplevelse som reelt har foregået) så kan det frustrerende element bearbejdes psykisk med mere eller mindre ubevidste forsvarsmekanismer som for eksempel projektiv identifikation (Svejgaard, 2002, p. 54). Blandt andet derfor kan det, som det enkelte menneske forstår som meningsfuldt, være dannet af både ubevidst psykisk materiale og fantasier, såvel som af bevidst psykisk materiale, og på den baggrund give mening for den enkelte, men være uforståeligt for andre. Årsager, også til handling, kan så at sige findes i det ubevidste og dette gør sig gældende både for individet og for gruppen (Christensen, 2002, p. 164). Med den psykodynamiske tilgang kan denne mening afdækkes, i forhold til hvad der er ubevidst og bevidst og hvorledes disse påvirker individets mening og dens relationer og handlinger.

Den psykodynamiske teori kan siges, at have mere end et genstandsfelt idet den både forsøger at afdække individets indre psykiske liv, og dets relation til omverdenen (Christensen, 2002, p. 134), samt individet i gruppen og gruppens dynamik (Ibid., p. 164). Hvor sidstnævnte med Visholm (1993) ansues både på et socialpsykologisk

og et samfundsmæssigt niveau. Førstnævnte genstandsfelt kan siges at være humanvidenskabeligt, mens sidstnævnte genstandsfelt kan siges at være samfundsvidenskabeligt. Dette afspejles også i det, som Steen Visholm kalder en psykodynamisk systemteori (som redegøres for senere), kan spænde fra individet til jordens befolkning. Det kan diskuteres hvorvidt psykodynamisk teori er videnskabelig eller ej, og om de begreber som der følgende bliver redegjort for har ontologisk substans, det vil sige eksisterer i verden og ikke bare er sproglige analyse begreber. Ydermere kan det diskuteres hvorvidt en status som videnskab er nødvendig for psykodynamisk teori, eller om den har sin berettigelse blot fordi den fungerer i praksis, og derfor ikke behøves at leve op til videnskabelige krav. Dette er et væsentligt spørgsmål i forhold til den nuværende fokus på evidensbaserede metoder også indenfor psykologfaget.

Teoretisk redegørelse og analyse

Projektiv Identifikation i et historisk perspektiv

Projektiv identifikation har en historie der går en del år tilbage, og mange teoretikere har gennem tiden bidraget til forståelsen af begrebet. I dette kapitel gives der et overblik over de forskellige bidrag gennem tiden, hvilket giver en forståelse af, at projektiv identifikation er et omdiskuteret begreb som har vakt stor interesse. Selvom begrebet nævnes allerede hos Melanie Klein i 1946 kan den betydning Klein lagde heri, være en anden betydning, end den der i dag ligger i begrebet. Det kan siges, at begrebet har udviklet sig qua de forskellige teoretikeres bidrag til et mere modent stadium. Steen Visholm leverer i sit supplement til afhandlingen Overflade og Dybde en teorihistorisk gennemgang (Visholm, 1995). Jeg vil tage udgangspunkt heri.

Melanie Klein introducerer første gang begrebet projektiv identifikation i 1946, men i en artikel hvor fokus er på andre psykologiske mekanismer, og hvor begrebet ikke er særligt klart defineret (Ibid., p. 21). Klein har, ifølge Visholm, fokus på objektrelationer, som formes ved interaktion mellem introjektion og projektion af henholdsvis ydre og indre objekter (Ibid., p. 23). Et eksempel er morens bryst som barnet spalter i et ondt og et godt bryst og herefter introjicerer. Relationen til det indre objekt "*det onde bryst*" kalder Klein for en aggressiv objektrelation. Klein beskriver projektiv identifikation som en prototype på en aggressiv objektrelation. Det vil sige projektiv

identifikation ses som en objektrelation som af barnet projiceres, for at barnet kommer af med den aggressive del, men alligevel identificerer barnet sig med den projicerede del, som altså ikke tabes fuldstændig (Visholm, 1995, p. 26). Dette sker ubevidst. Klein har på den måde en forståelse af projektiv identifikation som en intrapsykisk forsvarsmekanisme og udelader det interpsykiske aspekt.

Wilfred R. Bion, som var i psykoanalyse hos Klein, arbejder videre med at beskrive begrebet projektiv identifikation og fører det over i et intra/interpsykisk perspektiv (Visholm, 1995, p. 32f).

”Den projektive identifikation er ikke bare en forsvarsmekanisme, men også ikke mindre end det afgørende forbindelsesled mellem mor og barn, den er af central betydning i den psykoanalytiske proces, den er den underliggende basis for al kommunikation” (Ibid., p. 33)

Således skriver Visholm om Bions tænkning. Bion antyder ved sine studier de centrale elementer i projektiv identifikation som en interpersonel psykologisk mekanisme (Ibid., 34). Med fokus på det terapeutiske forhold spalter klienten psykisk materiale og projicerer dette over i terapeuten, som tager materialet ind og modificerer det, for derefter at genlevere materialet til klienten i ny form. På den måde er projektiv identifikation et vigtigt element i den terapeutiske interaktion på den måde, at analytikeren må være i stand til at containe (rumme) klientens projektive identifikationer (Visholm, 1995, p. 33). Bion ser den projektive identifikations proces som en primitiv og fundamental kommunikationsform som al anden kommunikation bygger på (ibid., p. 34).

Det er altså ikke kun i det terapeutiske forhold, at mekanismen eksisterer, men også i kommunikationen mellem mennesker generelt. Et eksempel er mor-barn forholdet, hvor babyens angst, for eksempel via gråd, projiceres over i moren som kan rumme gråden og angsten ved at trøste barnet og vise forståelser overfor barnets følelser, således at barnet forstår at det ikke er alene med sine følelser og disse ikke længere er overvældende (Visholm, 1995, p. 34f). Altså kan barnet gennem projektiv identifikation, hvis den modtages af moren på en produktiv måde, udvikle barnet. Bion skriver, at *”en forstående mor er i stand til ved hjælp af projektiv identifikation at*

opleve den følelse af rædsel, som denne baby stræbte at komme overens med, og samtidig bevare et balanceret udsyn” (Ibid.).

Sammenfattet kan det siges, at Bions forståelse af projektiv identifikation bevæger sig over i det interpersonelles sfære, hvor viden om mekanismen kan komme terapeuten/analytikeren til gode. Her er fokus dog på hvad projektiv identifikation gør for den der projicerer. Ronald D. Laing påpeger senere, at det vil være interessant at undersøge hvad projektionen gør for den/dem, som projektionen projiceres på (Visholm, 1995, p. 55).

”Betragt ikke blot projektionen [...] udfra den projicerendes psykologi, men overvej også dens mulige virkninger på den person, der bliver projiceret over på. Hvad kan sådanne projektioner medvirke til at inducere i den, som udsættes for dem?” (Laing, 1969/80, p. 35, If. Visholm, 1995, p. 56).

Laing påpeger altså, at projektionen kan virke som induktion hos dem projektionen projiceres på. Dette er et nyt perspektiv. Visholm skriver, at der kan skelnes mellem projektion og induktion på den vis at førstnævnte ses som en enkel påvirkning af den anden, mens sidstnævnte ses som *en tillægelse af egenskaber* (engelsk: attribution) *hos* eller rettere *ind i* den anden (Visholm, 1995, p. 57). Sidstnævnte form for projektion har muligvis en stærkere effekt på modtageren selvom den er mindre åbenlys. Et eksempel på hvorledes dette kan foregå, er at den ene part fortæller den anden part hvad denne er, og derved sætter lighedstegn mellem projektionen og den anden person. (Ibid., p. 58). Visholm påpeger, at denne inducerende projektion med et andet ord kan kaldes en *identifikation*, i og med, at ordet *identificere* betyder at sætte lighedstegn imellem (Ibid.). Hermed bevæger Laing begrebet projektiv identifikation over i en betydning, som er tættere på Visholms nutidige forståelse af begrebet. Begrebet har nu et fokus på både hvad og hvordan den ene part projicerer, samt hvorledes den anden part tager imod og lader sig påvirke af det projicerede. Dog kritiserer Visholm Laing for, at være for tom i sin tilgang (Visholm, 1995, p. 58f). Han mener, at Laing i sidste ende alligevel kommer til at fokusere på den projicerende dog uden det psykologiske indhold, samt at glemme at redegøre for hvorledes den der projiceres på/ind i reagerer. Med endnu en teoretiker samles forståelsen af begrebet projek-

tiv identifikation, ved en beskrivelse af både de ovennævnte faser, samt en fase hvor det projicerede bliver tilbageleveret til det oprindeligt projicerende subjekt. Denne teoretiker er Thomas Ogden.

”Projectiv identification is [...] once a type of defence, a mode of communication, a primitive form of object relations, and a pathway for psychological change” (Ogden, 1979, p. 362).

Ligesom Bion og Laing tager Ogden det perspektiv på projektiv identifikation, at det er et intra/interpsykisk fænomen, og ligesom Laing har Ogden et stærkt fokus på at beskrive hvad projektionen gør, ved den som projektionen projiceres på (Visholm, 1995, p. 81). Ogden opdeler projektiv identifikation i tre faser, hvor den første omhandler dannelsen af en projektiv fantasi hos afsenderen. Anden faser omhandler en interaktionproces mellem afsenderen og modtager, hvor afsenderen forsøger, at få modtageren til at identificere sig med projektionen. Den tredje faser omhandler en form for tilbagelevering af det projicerede (Ibid., p. 80). Det er blandt andet væsentligt for den interpersonelle forståelse af begrebet, at Ogden påpeger, at den modtagende person også kan identificere sig med det projicerede. Visholm (1995, p. 105-109), pointerer netop at det interessante ved fænomenet projektiv identifikation opstår ved den interpsykiske proces hvor modtageren af det projicerede har muligheden for at identificere sig med det projicerede. Hos kritikere af det interpsykiske perspektiv påpeges det netop at identifikationen sker hos den projicerende og ikke hos modtageren af projektionen. Visholm mener derimod, at fænomenet projektion implicerer en identifikation, og at identifikations-delen i projektiv identifikation vedrører modtageren af projektionen (Ibid.).

Ogdens fokus på modtagerens identifikation, og ydermere på hvorvidt modtageren kan rumme det projicerede, kan siges at bevæge udviklingen af begrebet projektiv identifikation frem til en forståelse som har betydning for hvordan mennesker forstår og påvirker hinanden i dyader, og i grupper, og hvordan mennesker herigennem kan medvirke til hinandens udvikling. Med Thomas Ogden som den seneste i rækken af bidragere til begrebet projektiv identifikation og Melanie Klein som den første, kan begrebet siges at have udviklet sig, fra en *”intrapsykisk mekanisme eller fantasi til et sekventielt forløb af intra og interpsykiske processer”* (Visholm, 1995, p. 102). Net-

op Visholm fortsætter udviklingen af begrebet og definerer det på ny. Denne definition bygger i særdeleshed på Bion, Laing og Ogdens intra/interpsykiske forståelser. I denne opgave er fokus på, at forstå projektiv identifikations betydning mellem mennesker i grupper, og derfor vil der blive redegjort for projektiv identifikation efter Steen Visholms definition som har det interpersonelle perspektiv med. Før dette gøres vil der blive redegjort for væsentlige begreber i forhold til projektiv identifikation; begreber som *fantasi*, *forestilling*, *projektive rum* og *projektion*.

Andre væsentlige begreber

For at forstå begrebet projektiv identifikation vil forskellige forudsætninger for projektiv identifikation blive gennemgået. Projektiv identifikation kan som nævnt herover inddeles i faser hvor den første fase indebærer, at der sker en projektion af noget materiale fra en person over i en anden person. Det projicerede materiale kan siges at være materiale som ikke nødvendigvis har realitet, men som kan have potentiel realitet. Med andre ord kan vi kalde det projicerede materiale for en fantasi eller en forestilling. Endvidere må der hos den anden person være et rum for projektionen hvori fantasien eller forestillingen kan blive placeret. Og dette rum kaldes et projektivt rum. Jeg vil først uddybe begrebet fantasi, og dernæst uddybe begrebet om forestilling og projektive rum.

Fantasi

Melanie Klein mener, at det primære ubevidste indhold *er* fantasien, hvilket er anderledes end Freuds tanke om, et instinktivt ubevidst ønske hos mennesker, som kan blive til fantasi og drømme (Spillius, 2001, p. 19). Klein kalder dette primære ubevidste indhold for *ubevidst fantasi*. Enhver mental proces indeholder ubevidst fantasi, og noget ubevidst fantasi findes allerede hos det nyfødte barn, muligvis endda nedarvet fra forældrene (Ibid., p. 20f). Eksempelvis mener Klein, at det nyfødte barn indeholder en nedarvet ubevidst fantasi om morens bryst hvilket muliggør, at barnet ubevidst/instinktivt søger efter brystet lige efter fødslen. Ubevidst fantasi kan både være af destruktiv og konstruktiv karakter og fungerer som drivkraft for det psykisk liv, både indadtil og udadtil (Ibid.). Her er det værd at nævne, at Klein forstår det indre psykiske liv som bestående af objektrelationer, som konstant skabes og omdannes, ved at ydre objekter introjiceres (tages ind mentalt) og knyttes til følelser og erfaring

(Spillius, 2001, p. 20f). Ubevidst fantasi har betydning for hvilke ydre objekter der introjiceres og hvorledes disse knyttes til følelser og andre objekter, og på den måde skaber erfaring. På den måde påvirker ubevidst fantasi erfaringen, men erfaringen påvirker også ubevidst fantasi (Spillius, 2001, p. 23). I forhold til projektiv identifikation, som forklares nedenfor, har ubevidst fantasi stor betydning, som drivkraft i forhold til hvilke elementer der projiceres i processen projektiv identifikation.

Forestilling og projektive rum

Jeg vil introducere Visholms forståelse af *forestilling* og *projektive rum*. Visholm (1993, p. 10.) mener, at forestilling må anskues i forhold til perception og at forestilling og perception sker i et processuelt perspektiv hvor de gensidigt påvirker hinanden ved at inspirere og kritiserer hinanden. Således kan den perciperede realitet være genstand for en kritisk forestilling der inspirerer til en ny forestilling som via handling kan omsættes til ny realitet. Denne nye realitet kan herefter evalueres, kritiseres og på ny inspireres gennem perceptionen. Det er dog vigtigt at skelne mellem forestilling og perception som afspejler to forskellige diskurser som henholdsvis *det mulige* og *det reelle* (ibid. p. 11). Begge diskurser kan siges at være rationelle men den ene bevæger sig fra det mulige mod virkeligheden, mens den anden bevæger sig fra virkeligheden mod det perciperede. En arbejdsproces kan virke som metafor for forståelsen af den gensidige proces mellem forestilling og virkelighed (Ibid., p. 13; Visholm, 2004b, p. 181). Arbejderen, i form af en muremester, er i en proces, hvor han kan forestille sig det han vil bygge og herefter percipere det han har bygget – og derved teste sin forestilling i forhold til virkeligheden via perceptionens feedback mekanisme. (Det byggede *er* forinden det bygges i forestillingen og når det er bygget påvirker det byggede forestillingen). Her påpeger Visholm, at vore forestillinger ikke altid kan testes i forhold til virkeligheden (realitetstestes) på samme vis som muremesterens bygningsværk (Visholm, 1993, p. 14). Dette kan på den ene side siges at give mulighed for menneskets kreative evner, hvor forestilling og fantasi får lov at udfordre virkeligheden fordi forestillingen ikke på samme vis er begrænset af virkelighedens begrænsninger. Samtidigt kan mangel på mulig realitetstestning af forestillinger være årsag til forveksling af forestilling og virkelighed (Ibid.). Endvidere er forestillinger, uanset om de stemmer overens med virkeligheden eller ej, udgangs-

punkt for handling, hvilket betyder, at handling kan påbegyndes på baggrund af falske forestillinger.

Ofte vil forestillinger udfylde det rum som ikke umiddelbart kan perciperes, og dette rum kalder Visholm for et projektivt rum. Visholm påpeger nemlig, at der eksisterer mere af virkeligheden end den vi kan percipere (1993, p. 23). Når vi perciperer (sanser) virkeligheden samler vi information, men ofte oplever vi at en del information vil være utilgængelig for vore sanser som syns-, hørelses, følings, smags og lugtesansen. Som eksempel tegner Visholm et billede af en person som står ved et plankeværk og kan se og lugte røg og høre musik og folkesnak. Men plankeværket blokerer for den resterende del af virkeligheden bag plankeværket (Ibid., 25). Her tages forestillingsevnen, som både inkluderer det man tidligere har perciperet (erfaringen) og den ubevidste fantasi i brug. Resultatet er en forestilling som i den givne situation kan realitetstestes ved at bevæge sig om på den anden side af plankeværket. Visholms kalder det, der befinder sig bag plankeværket, for et *projektivt rum* (Ibid.). Det rum, som indeholder det vi ikke umiddelbart kan percipere med vore sanser. Sådanne projektive rum findes rigtig mange steder i menneskets dagligdag – andre mennesker(s hoveder) er et andet eksempel på et projektivt rum.

I ovenstående er det blevet gennemgået hvad der forstås ved fantasi, forestilling og projektive rum. Disse begreber indgår i den samlede forståelse af begrebet projektiv identifikation. Før dette begreb gennemgås vil begrebet projektion blive gennemgået i det følgende.

Projektion

Allerede hos Freud bliver projektion beskrevet som følgende:

”The relocation of mental contents on to the representation of the outer world. Something that was internal is now viewed as existing in external space, much in the sense that an image is projected on to a screen.” (Bell, 2001, p. 125f).

I dette perspektiv kan paranoia for eksempel forstås. Hvis en person har angst, som ikke er til at holde ud, kan angsten ubevidst projiceres fra det indre til et ydre objekt, som personen herefter paranoidt frygter (ibid.). Altså kan indre følelser som ikke er til at bære ubevidst projiceres eller overføres til ydre objekter. Freud beskriver et

andet mere komplekst eksempel, som bevæger sig ud over blot at skildre projektionen, men også skildrer identifikationen, som i følgende eksempel kommer forud for projektionen (Bell, 2001, p. 127). Freud beskriver Leonardo da Vinci, som værende nærmest besat af sin moders kærlighed til ham. Da han ikke kan give slip på moderens fuldkomne kærlighed til ham internaliserer han moderen og identificerer sig hermed med hende – og herefter projicerer han sit eget jeg over på andre mænd. Hvorefter han kaster moderens identificerede kærlighed på disse mænd, det vil sige han kaster den identificerede moderlige kærlighed på sit projicerede jeg. Og derved opretholder han ubevidst forholdet mellem moderen og sit eget jeg gennem andre (Ibid.).

Måden hvorpå Leonardo i ovenstående eksempel identificerer sig med sin mor, og påtager sig hendes karakteristika, er samme måde hvorpå den modtagende part ved projektiv identifikation kan identificere sig med den afsendende parts projektion. Hvilket forklares i afsnittet herunder om projektiv identifikation.

Begrebet projektion kan minde om begrebet transference, men det er nødvendigt at skelne mellem disse (Joseph, 2001). Projektion forstås som beskrevet herover, mens transference også forstås som en overføring psykisk materiale, men ikke en overføring fra det indre psykisk over på et ydre objekt. Derimod forstås transference som en overføring af psykisk materiale fra en ydre person til en anden ydre person (Ibid.). For eksempel kan klienten overfor analysanden beskrive sine kærlige følelser til sin mand, hvor analysanden pludselig føler at klienten udviser kærlige følelser overfor denne. I dette eksempel er der tale om transference af psykisk materiale (kærlige følelser) fra klientens forhold til manden til klientens forhold til analysanden (Ibid.).

I ovenstående er forskellige væsentlige delelementer af begrebet projektiv identifikation blevet gennemgået. Dette begreb vil i det følgende blive gennemgået i sin helhed og med fokus på begrebets forskellige faser.

Projektiv Identifikation

Som nævnt definerer Steen Visholm begrebet projektiv identifikation i sit supplement til sin PhD afhandling (Visholm, 1995). Denne definition foretages på baggrund af en grundig redegørelse og diskussion af tidligere teoretikers beskæftigelse med og bidrag til begrebet, og jeg finder derfor Visholms definition grundig og relevant.

Visholm tilslutter sig de teoretikere som har en opfattelse af projektiv identifikation som værende et intra/interpsykisk begreb, et analyseværktøj til at forstå hvad der foregår i det enkelte menneske i samspil med andre mennesker og derfor også hvad der foregår imellem mennesker (Visholm, 1995, p. 112). I det senere værk *Psykodynamisk Organisationspsykologi* fra 2004 (Visholm, 2004a), gennemgås begrebet ligeledes af Visholm, og jeg vil derfor supplere med nyt fra denne gennemgang hvor det er muligt.

De ovenfor beskrevne begreber *fantasi*, *forestilling*, *projektive rum* og *projektion* indgår alle enten som grundlag for eller delelementer i begrebet projektiv identifikation. Når mennesker bevæger sig i virkeligheden perciperer de verden selektivt, og samtidig præsenterer mennesker sig for omverdenen på en selektiv måde (Visholm, 2004a, p. 24). Da alt ikke kan opfattes i enhver given situation bliver der plads til rum hvor erfaringen kan supplere det der er opfattet – de projektive rum kan siges at være spændingen mellem *viden* og *ikke viden*. Også mellem mennesker sker både den selektive perception, den selektive præsentation og samtidig opstår spændingen mellem viden og ikke viden, projektive rum, da vi jo langtfra ved alt om hinanden (Ibid., p. 24f). De projektive rum i menneskers omverden udfyldes af erfaring og fantasi ved projektion, og dette sker ligeledes mellem mennesker. Projektive identifikationsprocesser udvikler og danner menneskers forestillinger, og lader også disse forestillinger afprøve (Ibid.). Endvidere indeholder de et potentiale for udvikling mellem mennesker (Visholm, 2004a, p. 29).

Projektiv identifikation som forsvarsmekanisme

Når en person møder en ny udfordring opstår der en grad af angst, alt efter udfordringens størrelse, kendskab til udfordringen og tidligere erfaringer med nye udfordringer (Visholm, 2004a, p. 27f). Udfordringen og angsten kan enten konfronteres, ved at udfordringen tages op, eller også kan der ubevidst etableres et forsvar så angsten fjernes. Hvilket medfører en fordrejet realitetsopfattelse hos den som har udfordringen og angsten (Ibid.).

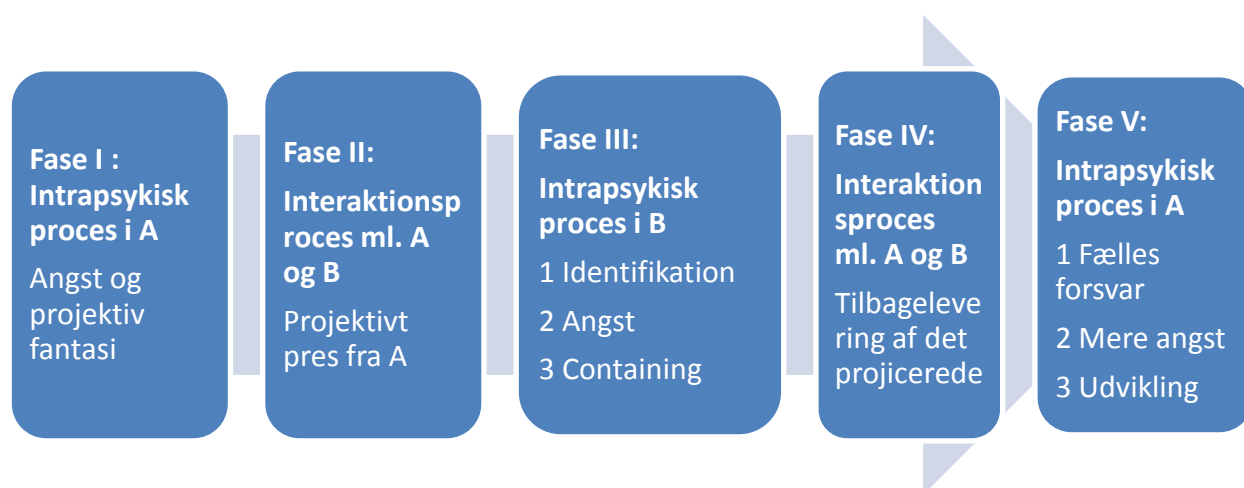
I case A præsenterer Birgitte det som teamet har lavet, som noget de har glædet sig til at fremvise – altså noget positivt. Men samtidig nævner hun, at der har været "*kritiske røster*" og henviser til, at dem fra kulturkontoret er "*nogle dejlige Rasmus modsat'er*". Dette kan være eksempel på, at Birgitte har en angst for at skulle præ-

sentere udviklingsdagen, og derfor projicerer ansvaret for mulige negative aspekter af udviklingsdagen over i Louise fra kulturkontoret. Herved sker en beskadigelse af grænsen mellem de implicerede, da det projicerede flyttes henover grænsen imellem, og ansvaret for det negative aspekter fejlplaceres (Visholm, 2004a, p. 27f). Samtidig reduceres den forholdsvis ukendte Louise til at være en ”*dejlig Rasmus modsat’er*”. Her er der sådan set ikke blot tale om en forsvarsmekanisme der eksisterer intrapsykisk hos en person (Birgitte), men nærmere tale om en social forsvarsmekanisme som opstår i interaktionen mellem Birgitte og Louise (og de andre tilstedeværende). Dette er netop et eksempel på hvorledes projektiv identifikation kan være en social forsvarsmekanisme. Samtidig er det et eksempel på hvorledes projektive identifikationsprocesser er kommunikation mellem mennesker. Når faserne i det følgende bliver gennemgået kan det forstås hvorledes projektiv identifikation, udover at være en forsvarsmekanisme som fastholder de implicerede parter, også kan have et udviklingspotentiale.

Faserne i Projektiv identifikation

Forløbet af projektive identifikationsprocesser afhænger af den projicerende person (herefter A) og den person som er objekt for projektionen, altså den person som der bliver projiceret over i eller på (herefter B) (Visholm, 2004a, p. 29). Det skal nævnes, at A og B både kan være enkeltpersoner lige så vel som flere personer, eller hele grupper af personer. Projektiv identifikation består af fem faser, hvor de sidste tre faser varierer alt efter B’s reaktion. Figur 1 viser en oversigt over faserne, som gennemgås i det følgende.

Figur 1 (fra Visholm, 2004a, p. 29):

Fase I

Visholm (1995, p. 113) skriver, at "*første fase omhandler [...] en indre spændings-tilstand hos det senere projicerende subjekt og en ubevidst fantasi om at udligne denne spænding hvori et objekt er inddraget*". Spændingstilstanden kan for eksempel opstå ved A's møde med en udfordring som skaber angst i A (Visholm, 2004a, p. 30), hvorefter A ubevidst vil udvikle en projektiv fantasi om at placere angsten udenfor sig selv, hos/i et ydre objekt, således at spændingen udlignes. Hvis det konfliktfyldte materiale for eksempel placeres hos et ydre objekt i form af en berømt person som A aldrig møder, vil der ikke ske en videre projektiv identifikationsproces. Dette sker først hvis A interagerer med det objekt som projektionen placeres hos (Visholm, 1995, p. 113).

Herover nævnes eksemplet fra case A hvor Birgitte, ved præsentationen af udviklingsdagene, projicerer materiale over på Louise, da Birgitte omtaler folk fra kulturkontoret som Rasmus modsat'er. Allerede i denne situation er den projektive fantasi, i form af Birgittes angst som bliver til en nedgørende projektion, indfundet sig i en interaktion mellem Birgitte og Louise og de andre fra kulturkontoret. Og dette er ligeledes et eksempel på næste fase, hvorledes den projektive fantasi bliver præsenteret via et projektivt pres.

Fase II

I anden fase vil A ubevidst føre et projektivt pres mod B når de interagerer, med det mål at B vil lade sig identificere (sætte sig lig med) med projektionen (Visholm, 1995, 113). Det projektive pres kan foregå direkte eller indirekte, og det kan lige så vel være et positivt pres som et negativt alt efter hvad det indeholder. Jo større forskellen er på B og det projektive pres, jo sværere vil det være for A at lykkes med sin ubevidste mission (Ibid.).

Case-eksemplet (herover) fra *fase I* er et eksempel på et projektivt pres, hvor Birgitte identificerer folk fra kulturkontoret og Louise især med Rasmus modsat'er – som nogle der er kritiske overfor de resterende i gruppen. Birgitte gør det på en meget direkte måde, men samtidig gennem en tilsyneladende humoristisk og lattervækkende kommentar. Louise genkender ikke kommentaren som lattervækkende, da det netop er hende der præsenteres for Birgittes projektive pres. Allerede inden udvik-

lingsdagens start kan Louise opleve det projektive pres, da Oliver direkte siger til hende da de følges hjem, at hun virker til at være uenig med de andre.

Fase III

I den tredje fase er fokus på B's (modtagerens) reaktion på A's projektive pres, hvilket er en intrapsykisk proces i B (Visholm, 1995, p. 114). B kan reagere på det projektive pres med enten identifikation, angst/afvisning eller at være rummende (engelsk: Containing). Hvis B har lignende indre konflikt som A kan B være tilbøjelig til at identificere sig med projektionen. Hvis B ikke genkender projektionen i sig selv vil B være tilbøjelig til at afvise den. Den tredje mulighed er, at B kan rumme A's projektion, og endda bearbejde det projicerede materiale, hvis B har overskuddet hertil.

I case A forsøger Louise at afvise det projektive pres, ved at understrege at de andres ideer er gode, men at hun derimod savner at der bliver lyttet til hende. Da ingen husker at tage Louises email-besvarelse op, virker det som om at teamet overser Louises oplevelse af afvisning, hvilket igen kan ses som et projektivt pres mod Louise. Dette pres bliver endnu større på udviklingsdagen med Birgittes direkte henvendelse om at Louise er en rasmus modsat'er. Louise formår heller ikke at afvise presset denne gang da hun reagerer ved at blive ked af det og faktisk tage det ind som der bliver sagt om hende, i og med at hun pludselig genkender og sammenligner situationen med en tidligere lignende situation i hendes liv. Et eksempel på en rummende reaktion kunne være hvis Louise på udviklingsdagen havde kommenteret Birgitte med at der må være plads til forskellighed og det kun er godt. Eller at Louise havde lykkedes med at få sat et møde i stand med de andre i teamet og ladet dem vide, at hun ikke havde følt sig hørt, uanset om hun var uenig eller ej gennem processen, og at hun kunne tale for at man i fremtiden vil være mere opmærksomme på at lytte til alle i gruppen.

Fase IV

Den fjerde fase er som den anden fase interpsykisk da den udspiller sig mellem A og B. Her leverer B et svar eller en reaktion på A's projektive pres (Visholm, 1995, p. 114). Hvis B i den tredje fase kunne rumme A's projektion, og bearbejde denne, er der mulighed for at B i denne fjerde fase kan tilbagelevere det projicerede materiale i bearbejdet form, således at A kan forstå at det konfliktfyldte materiale kan håndteres

på en mere moden måde (Visholm, 1995, p. 114). Hvis B i tredje fase afviste A's projektive pres, fordi det projektive materiale ikke på nogen måde satte sig i B, vil afvisningen i interaktionen ske på en neutral måde. Hvis B derimod blev personligt ramt af det projicerede materiale, kan B's afvisning være mere voldsom, og ske i form af en tilbagelevering af det projicerede materiale til A, med endnu større kraft (Visholm, 2004a, p. 32). Hvis B i den tredje fase identificerede sig med det projicerede materiale vil tilbageleveringen være komplementær til dette og en fælles forsvarsmekanisme er blevet dannet (Visholm, 1995, p. 2004).

I case A reagerer Louise ved at bryde sammen, hvilket kan forstås som en identifikation med det projicerede materiale, om at hun er en Rasmus modsat'er som er utilfreds med det de andre i teamet mener. Også da hun tidligere vælger at komplementere teamets opfordring om at skrive hendes holdninger i en mail, ved netop at gøre dette, identificerer hun sig med teamets projektive pres om at hun er imod dem. Som beskrevet i analysen under fase tre, kunne Louise have reageret på alternativ vis. Louise kunne have afvist påstanden om at hun er en utilfreds Rasmus modsat'er, eller hun kunne have rummet teamets ide om hendes rolle for en stund og på en konstruktiv måde taget en snak med dem hvor Louise tilbageleverer deres ide om hende, i form af en alternativ og mere rig fortælling, hvor hun lader dem vide hvordan hun har haft det gennem team-arbejdet. Hvilket ville muliggøre at Birgitte kunne håndtere sin situation på en mere moden måde og møde sin udfordring med den spænding og angst, som den producerer.

Fase V

Den femte fase omhandler A's modtagelse og reaktion på B's reaktion, og er altså en intrapsykisk proces i A (Visholm, 1995, p. 115f). Hvis B reagerede med identifikation og tilbageleverer en projektion som er komplementær til A's oprindelige projektion, og der hermed opstår et fælles socialt forsvar, så vil det nedsætte A's angstniveau. Det negative ved dette resultat er dog, at både A og B qua identifikationen med projektionerne er hensat til begrænsede roller svarende til projektionen (Ibid.). I længden kan dette være anstrengende for begge parter og forsvaret vil ofte være kortsigtet og nedbrydes på længere sigt. Ydermere kan et sådan nedbrud forårsage sorg hos parterne over, at have været foruden deres projicerede del af deres personlighed (Visholm, 2004a, p. 33). Hvis B reagerede med afvisning vil A i femte fase fortsat ikke være kommet af med sin angst og muligvis være blevet mere angst på grund af

det mislykkede forsvar. Eller hvis B reagerede med et endnu stærkere projektivt pres lignende A's oprindelige pres, så vil A kunne føle sig meningsløs og desorienteret (Visholm, 2004a, p. 33). Hvis A ikke formår at oprette en projektiv identifikationsproces med en anden person, kan den mislykkede projektive identifikation føre til depression eller mere ekstreme metoder til endnu et projektivt pres mod andre objekter (Ibid.). Hvis B derimod reagerede ved at rumme (containe) det projicerede og tilbageleverede det i bearbejdet form, så kan A integrere det bearbejdede psykiske materiale på en ny måde og føle sig mere sammenhængende. A har derved gennem den projektive identifikationsproces udviklet sig (Ibid.).

Her vil jeg gennemgå den samlede proces for projektive identifikation i forhold til case A-eksemplet. I case A-eksemplet har jeg indtil nu analyseret Birgitte, Lene og Oliver som værende den projicerende part, det vil sige A, og Louise som værende den modtagende part, det vil sige B. Den projektive fantasi som Birgitte sammen med de andre i teamet har, kan siges at være en fantasi om at deres planlægning af udviklingsdagene ikke er god nok, hvilket vækker angst. Der skabes et projektivt pres mod et enkeltmedlem af gruppen, Louise, som er den med det svageste relationsforhold til de andre (jævnført casens beskrivelse); et projektivt pres i form af ideen om at Louise er uenig med de andre. Dette projektive pres bliver allermest tydeligt da Birgitte under udviklingsdagene med flere vidner omtaler Louise som en Rasmus modsat'er. Birgitte lægger det ud som om, at det netop har været teamets udfordring, og identificerer samtidig den udfordring med Louise. Louise reagerer ved at bryde sammen og kan på den måde siges at sætte sig selv lig med (identificere sig med) den udfordring som teamet har haft. Louise får i hvert fald ikke afvist projektionen og kan heller ikke rumme den. Det lykkedes ikke Louise at reagere anderledes heller ikke i tiden efter udviklingsdagene, og hendes måde at reagere på kan siges at være en komplementær projektion til Birgitte, Lene og Oliveres oprindelige projektive pres. På den måde har teamet, jævnført femte fase, dannet et socialt forsvar *imod* ikke at leve op til at være god nok som udviklingsdage arrangører, på bekostning af Louise. Den projektive identifikationsproces har placeret teamet i nogle snævre roller, hvor Birgitte, Lene og Oliver er samarbejdende og enige og Louise er uenig og modsat resten af teamet. En rolle som gør Louise ked af det, i og med hun føler sig udenfor, hvilket vækker minder om tidligere negative oplevelser. Rollen fører til at Louise

bliver sygemeldt. Sygemeldingen kan være eksempel på at det sociale forsvar i form af den projektive identifikationsproces var kortvarigt. Når Louise er sygemeldt og ikke en del af teamet mere, vil Birgitte, Lene og Oliver på ny skulle finde en bærer af teamets udfordringer som forsvar mod et ydre pres om at levere. Endvidere vil den relativt snævre rolle, om at være samarbejdende og enige, som Birgitte, Lene og Oliver gennem den projektive identifikationsproces har påtaget sig muligvis kunne give andre udfordringer på sigt. Dette kan ligeledes føre til, at det sociale forsvar bryder sammen, hvilket igen kan forårsage en udfordring hos Birgitte, Lene og Oliver i form af, at de nu, efter deres fælles projektion om at Louise var den uenige ikke kan projiceres når Louise ikke er til stede, derfor skal leve med at de også skal kunne være uenige, og opdager muligvis at de en stund har mistet den side af dem selv.

Gennem ovenstående redegørelse har jeg gennemgået begrebet projektiv identifikation i et historisk perspektiv, og på baggrund af problemformuleringens interpersonelle perspektiv valgt at benytte Steen Visholms definition af begrebet. Forud for gennemgangen og analysen af projektiv identifikation og dets forskellige faser blev væsentlige begreber gennemgået for at udbrede forståelsen for projektiv identifikation. Herefter redegjorde og analyserede jeg begrebet mere nøje ved brug af case A. I det følgende vil jeg stille skarpt på første del af problemformuleringen og diskutere denne i lyset af ovenstående redegørelse og analyse.

Diskussion: Projektiv identifikation som både destruktiv og produktiv kraft

I problemformuleringen spørges der, *”hvordan kan projektiv identifikation både være en destruktiv og en produktiv kraft blandt individerne i en arbejdsgruppe”?*

For at vurdere dette vil jeg først danne overblik over de forskellige måder projektiv identifikation kan anskues på. Hos Klein bliver projektiv identifikation anskuet som en forsvarsmekanisme, hvilket udvides hos Bion og Ogden, til også at kunne anskues som et væsentligt forbindelsesled mellem mennesker (især mor og barn), havende en central betydning i den psykoanalytiske proces med mulighed for udvikling samt at være en underliggende basis for al kommunikation.

Med Visholm forstås de mere grundlæggende elementer i projektiv identifikation, som på den måde kan ses som en sammensat proces. Sammensat af menneskets mulighed for forestilling og perception, som skaber muligheden for det projektive rum, som kan fyldes ud, med projektionen. Med Klein forstås det, at mennesker har ubevidst fantasi som kan projiceres.

Så hvad er de grundlæggende funktioner ved projektiv identifikation? Hvis den er underliggende basis for al kommunikation, må dette være det primære. Herefter kommer så hvad der kommunikeres.

Fælles forsvar

I tilfældet hvor der gennem projektiv identifikation dannes et fælles forsvar udnyttes projektiv identifikations kommunikative mulighed til at komme af med angst hos individet (eller flere individer). Hvis dette gøres for at individet (eller gruppen) kan overleve så vil jeg mene det kan ses som konstruktivt på kort sigt, men på længere sigt vil det være destruktivt. Fordi individet fastholdes i en begrænset rolle gennem forsvaret og derved kan individet ikke udleve sin person. Hvis individet ikke konfronterer sin angst vil det altså ikke udvikle sig og forblive fastlåst og begrænset. Alligevel kan det være konstruktivt for den enkelte i sin nuværende livssituation, da det fælles forsvar på et givent tidspunkt kan være meningsfuldt. I forhold til at anskue projektiv identifikation som en forsvarsmekanisme kan den både være en destruktiv og en konstruktiv kraft. Det må altså vurderes i den enkelte situation hvorvidt projektiv identifikation som forsvarsmekanisme er det ene eller det andet.

En naturlig del i det sociale liv og i arbejdsgruppen

Anskuelsen af projektiv identifikation som basis for al kommunikation forstår jeg bedst med Visholms forklaring af forestilling og perception og projektive rum. Når mennesket bevæger sig i verden og møder ting og andre mennesker som det må udforske (percipere) for at lære at kende, gøres det via forestillingen og sansningen som hele tiden afprøver hinanden. Som når en medarbejder første gang træder ind i en arbejdsgruppe; hvor første part forinden er delvist ukendt for anden part og omvendt. Så projiceres forestillinger som tilbageleveres igen frem og tilbage mellem begge

parter, hvorigennem roller opstår og fordeles, indtil de igen ændres. Igen kan denne ubevidste kommunikation på den ene side være destruktiv og på den anden side konstruktiv. Hvis rollen begrænser eller bærer negative holdninger, så kan projektiv identifikation siges at være destruktivt for den enkelte at befinde sig i rollen. I casen hvor Louises situation tolkes som at hun gennem projektiv identifikation bliver tildelt en rolle som hun er begrænset af og som hun ikke selv kan forlige sig med, må det siges at være destruktivt. Hvis individet derimod er tilpas med en given (eller taget) rolle så må projektiv identifikation i situationen ansues som konstruktiv, da den har muliggjort en positiv rolle fordeling.

Udvikling gennem projektiv identifikation

Når projektiv identifikation ansues som en udviklende proces synes jeg kun den kan være af konstruktiv karakter ligegyldigt hvilken situation der er tale om. Når mennesker har noget psykisk materiale (en ubevidst fantasi/vrede/angst) som de ikke kan kapere af en eller anden årsag og derfor ubevidst projicerer det over på en anden person, så kan det også siges at være et udtryk for at det menneske ikke er i balance. Hvis det var i balance ville mennesket vel leve med sin angst, eller overkomme sin vrede. Når det nu ikke altid kan lade sig gøre alene, så må det siges at være konstruktivt hvis det kan gøres gennem projektiv identifikation via et andet menneske. Ved at det andet menneske viser den projicerende part at det projicerede kan rummes, så den projicerende kan tage imod det projicerede materiale på en ny måde og derved have udviklet sig – det kan jeg kun forstå som en konstruktiv kraft. Hvis vi alle kunne hjælpe hinanden til udvikling gennem projektiv identifikation ville verden muligvis være et mere rart sted at være for alle mennesker.

For videre at forstå hvordan projektiv identifikation kan have indvirkning på arbejdsgruppens dynamik, er det nødvendigt at udbygge forståelsen af hvad en arbejdsgruppe er. Hvorledes defineres en arbejdsgruppe, og hvordan differentieres arbejdsgruppen fra andre grupper? Ydermere må det undersøges hvordan arbejdsgruppens dynamik fungerer, for at der kan leveres et kvalificeret bud på hvilken indflydelse projektiv identifikation har på arbejdsgruppens dynamik. I det følgende vil der derfor blive redegjort for *gruppen* som begreb, *arbejdsgruppen* som begreb og *arbejdsgruppens* forskelligartede *dynamik*.

Teoretisk redegørelse og analyse

Arbejdsgruppen og dens dynamik

Jeg vil fortsat anvende en psykodynamisk tilgang, i redegørelsen for arbejdsgruppen og dens dynamik i min videre bestræbelse på at finde frem til hvorledes projektiv identifikation har betydning for arbejdsgruppens dynamik. Visholm skriver, at *"hvis man vil anvende psykoanalysen i almindelighed og begrebet projektiv identifikation i særdeleshed på psykosociale processer udenfor terapilokalet, er det nødvendigt at indføre en systemteoretisk model"* (1993, p. 128). Godt nok skriver Visholm psykoanalysen og ikke psykodynamisk teori, men jeg vil argumentere for at det samme gør sig gældende for anvendelse af psykodynamisk teori udenfor terapilokalet, da psykodynamisk teori, som tidligere nævnt, kan siges at have sit udgangspunkt i psykoanalysen. Visholm markerer i citatet, at nødvendigheden opstår hvis man vil anvende teorien på psykosociale processer udenfor terapilokalet. Her mener jeg, at dette projekts hovedfokus qua problemformuleringen ligger – mit fokus er netop på arbejdsgruppen udenfor terapilokalet, forstået som for eksempel en arbejdsgruppe på en arbejdsplads, og en sådan arbejdsgruppe må kunne siges at indeholde psykosociale processer. Grundet, ifølge Visholm, nødvendigheden for en systemteoretisk model, vil jeg indlede redegørelsen for arbejdsgruppen og dens dynamik, med at gøre rede for hvad Visholm kalder en psykodynamisk systemteori.

Psykodynamisk systemteori

Psykodynamisk systemteori er en sammenkobling af psykodynamisk teori og *den åbne systemteori* af Bertalanffy, som af Miller og Rice i 1975 appliceres på mennesker og organisationer (Visholm, 2004a, p. 37). Med Miller og Rice's fortolkning af den åbne systemteori gælder det, at *"et systems mål er at overleve, og det arbejder derfor på at opretholde såvel en indre balance som det rette udvekslingsforhold med omgivelserne"* (Ibid.). Dette gælder for alle systemer, som eksempelvis kan være en myretue-koloni, som er et system bestående af myrer i den samme myretue (deres bo), som overlever ved at hver enkelt myre har en aktivitet i systemet, værende alt muligt fra at passe de nye myrer til at hente føde eller arbejde på at bygge og reparere myretuen. Da Visholm med den psykodynamiske systemteori ønsker at undersøge menneskelige systemer sætter han grænsen for hvad der som minimum kan siges at

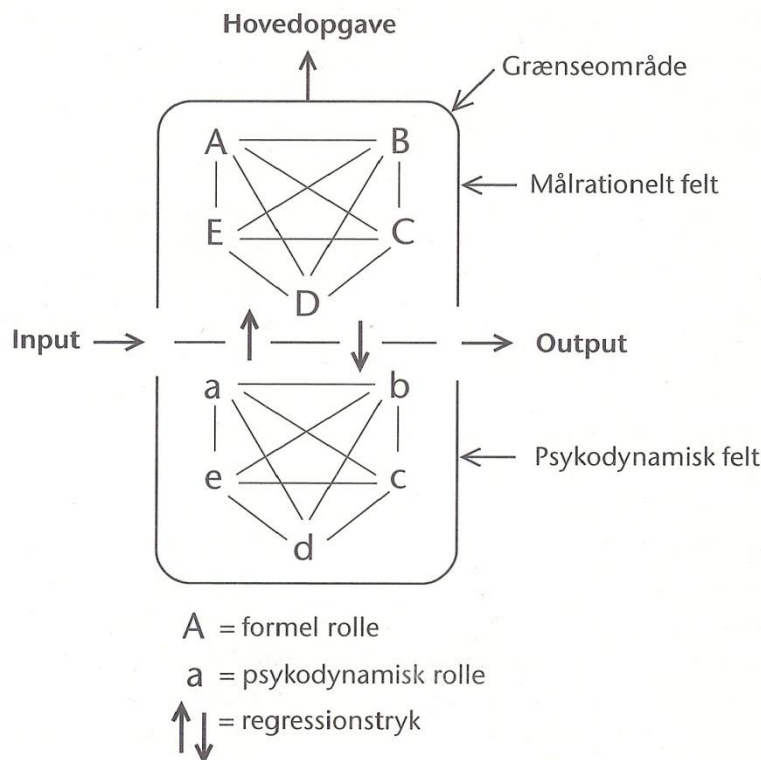
være et menneskeligt system, ved individet (Visholm, 2004a, p. 37). I den anden ende af skalaen for et menneskeligt system befinder sig verdens befolkning samlet set.

Da mennesker indgår i mange forskellige systemer, og ikke blot ét system som myren i eksemplet herover, er det nødvendigt at definere systemet på anden vis end at definere det ved dets overlevelse (Visholm, 1993, 140). I stedet defineres systemet ved dets *hovedopgave* hvilket muliggør en skelnen mellem forskellige systemer. Myretuens hovedopgave er sådan set overlevelse. Menneskelige systemers overlevelse varierer alt efter hvilken hovedopgave systemet har, og det er ikke altid lige simpelt at definere et systems hovedopgave (Ibid). Hvad er for eksempel et universitets hovedopgave? Er det at forske eller at undervise eller levere forskningsbaseret undervisning?

Samlet set defineres det menneskelige system ved dets 1) hovedopgave, det vil sige meningen med systemets aktivitet, og 2) grænserne for systemets aktivitet, samt 3) de personer der deltager i aktiviteten (Visholm, 2004a, p. 38). På den måde er rammerne for hvilke menneskelige systemer en psykodynamisk systemteori kan undersøge nærmest uendelige. Udfordringen er hver gang at definere det enkelte system og dernæst at indhente info i og om netop det specifikke system for at kunne hjælpe systemet på en produktiv måde (Visholm, 1993, p. 140). Gennem et systems grænse foregår en trafik af inputs og outputs fra og til omgivelserne (andre systemer) og disse grænser er mere eller mindre gennemtrængelige (Visholm, 2004a, p. 40). Systemet kræver en balanceret styring af input og output for at det kan udføre dets hovedopgave (og derved overleve). Et eksempel på denne styring er ledelsen af en virksomhed hvor lederen definerer hovedopgaven og styrer hvilke underopgaver de enkelte systemer i organisationen har, samt hvilke ressourcer de har til rådighed (input) og hvilke resultater de skal levere (output). Ydermere skelnes der mellem systemets *målrationalle felt*, bestående af systemets *formelle roller* og deres interne relationer og dets *psykodynamiske felt*, bestående af systemets *uformelle roller* og deres interne relationer (Ibid, p. 38). Det målrationalle felt inkluderer de processer som er rationelle og bevidste og som er nødvendige for at løse systemets hovedopgave, samt de formelle roller i henhold til disse processer. I en virksomhed er der ofte en ret så klar og formel rollefordeling hvor de forskellige rolleindehavere (fx webdesigneren eller den økonomiansvarlige) ved hvilke opgaver de har i forhold til at løse virksomhe-

dens primære opgave (Visholm, 2004a, p. 38). Det psykodynamiske felt, inkluderer derimod psykodynamiske processer som er mere eller mindre ubevidste, samt de uformelle psykodynamiske roller som tildeles qua projektive identifikationsprocesser (Ibid.). De uformelle roller har på den måde sin baggrund i de enkelte personers historie og personligheder og varierer alt efter gruppens øjeblikkelige dynamik (Ibid.). De to felter eksisterer samtidigt og påvirker hinanden gensidigt, men alt efter hvordan systemet arbejder i forhold til dets hovedopgave, vil det målrationelle og det psykodynamiske felt være mere eller mindre fremtrædende. Hvis der er problemer i det ene felt vil det påvirke det andet felt med et såkaldt regressionstryk (Visholm, 1993, p. 140f). Når der er problemer og udfordringer i det målrationelle felt, det vil sige problemer eller udfordringer med løsningen af hovedopgaven, vil der altså ske et regressionstryk mod det psykodynamiske felt, som indebærer at projektive identifikationsprocesser og de herigennem fordelte uformelle roller bliver mere fremtrædende i systemet (Ibid.). Hvis det målrationelle felt fungerer fint, kan det alligevel være udsat for et regressionstryk fra det psykodynamiske felt, hvis for eksempel en enkelt af personerne har en udpræget besværlig personlighed og derfor er årsag til forstyrrende projektive identifikationsprocesser, som vil påvirke systemets løsning af hovedopgaven negativt (Ibid.). For at danne et overblik over ovenstående elementer i den psykodynamiske systemteori er disse elementer billedligt skitseret i en model i figur B.

Figur B: En model af Psykodynamisk Systemteori (fra Visholm, 2004a, p. 37).

Visholm mener at *familien* også er en gruppe og ofte den første gruppe et menneske er medlem af (2010, p. 271). Fordi den er den første gruppe og fordi mennesker lever og udvikler sig i familien gennem dets tidligste år og ofte gennem mange år, så kan den siges at være noget særligt. Visholm kalder den for en ”*leverandør af ubevidste gruppedynamikker til andre grupper*” (Ibid). I familien foregår der de første psykodynamiske processer inklusiv de første projektive identifikationsprocesser mellem forældre og børn og blandt søskende. Fordi det er de første og fordi de skabes og bibeholdes over længere tid og blandt betydningsfulde andre, vil de danne grundlag for hvilke projektive identifikationsmekanismer den enkelte vil tage med til andre gruppe konstellationer, samt hvilke roller den enkelte vil være disponeret til at påtage sig i andre grupper (Ibid.).

Case B som eksempel på en psykodynamisk systemteori

I case B møder konsulenten en arbejdsgruppe som har stået uden et samlet fokus i en årrække. Hver enkelt medarbejder lader til at have passet sig selv og mødt op når det kunne overskues og meldt sig syg i overdreven grad. Arbejdsgruppen kan før implementeringen af den nye strategi karakteriseres som et socialt system der ikke har haft

en klar hovedopgave, og derfor ikke kunne arbejde målrationelt mod denne. Medarbejderne har som Lars udtrykker været vant til ”*at møde op og lade stå til*”. Hvilket der for ham at se ikke har været mening i. Ifølge psykodynamisk systemteori er arbejdsgruppen udsat for et regressionstryk hvis den har for stor udfordring med at udføre dens hovedopgave. Hvor regressionstrykket indebærer at arbejdsgruppen i mindre grad fungerer rationelt og i højere grad er styret af projektive identifikationsprocesser og den enkelte medarbejders herigennem fordelt uformelle rolle. I case B virker det ikke som om at medarbejderne indgår i professionelle og rationelle roller i forhold til deres arbejdsplads – der kan nærmere siges at være en irrationel anarkistisk rollefordeling hvor hver enkelt passer sig selv og melder sig syg når det passer den enkelte. På den måde kan case B være eksempel på hvad der kan ske hvis en arbejdsgruppe ikke arbejder målrationelt mod dens hovedopgave. Katja udtrykker for eksempel at de er vant til ikke at forholde sig til noget (eller nogen opgave) men bare møde op. Da konsulenten pludselig træder ind i systemet med en meningsfuld hovedopgave, ændrer forholdene sig. Det kan være eksempel på, at den enkelte i arbejdsgruppen finder sin rolle og arbejder mod den fælles hovedopgave. Hvor arbejdsgruppen før implementeringen af den nye strategi var svær at definere som et socialt system, og derfor et socialt system der kunne være på grænsen til en opløsning, kan arbejdsgruppen efter implementeringen mere tydeligt defineres ud fra den nye strategi om rehabilitering (klar hovedopgave), og deres aktivitet (løsning af hovedopgaven uden sygdom) samt de personer den består af (syv personer på afdelingen).

Bions ide om gruppedynamik

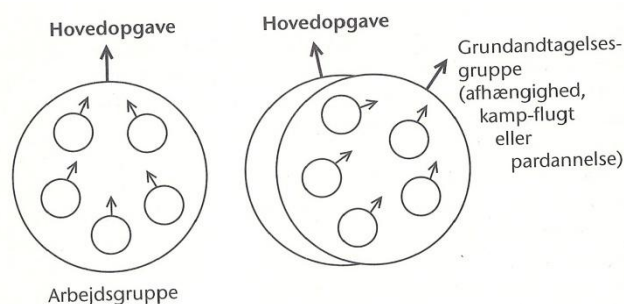
Ovenstående begreber om det målrationelle og det psykodynamiske felt bygger på W.F. Bions begreber om henholdsvis arbejdsgruppen og grundantagelsesgruppen (Visholm, 2004a, p. 41f). Bion mener, at en gruppe kan forstås i en helhed som netop en af de to grupper. Arbejdsgruppen fungerer rationelt i sin helhed og arbejder mod sin hovedopgave (ligesom når det sociale system arbejder målrationelt), mens grundantagelsesgruppen fungerer irrationelt og har tabt hovedopgaven af syne og i stedet udskiftet denne med en af tre typer grundantagelser (Ibid.). De tre typer grundantagelsesgrupper er; 1) *afhængighedsgruppen*, som har en fælles ide om at opgaven løses når og kun når gruppen gør som lederen siger (afhængig af lederen); 2) *kampflugt-gruppen*, som har en fælles ide om at eneste mulighed for overlevelse er hvis

gruppen holder sammen som en enhed og enten flygter fra en ydre trussel eller bekæmper en ydre trussel. Hvis nogen i gruppen opfører sig modsat gruppens antagelse vil gruppen slå hårdt ned på denne; og 3) *par-dannelses-gruppen*, som har en fælles opfattelse af at gruppens problemer løses når der vil komme en frelser, og frelserens komme er som regel bundet til to af gruppemedlemmernes par-lignende aktivitet (for eksempel to personer i gruppen som diskuterer højlydt). Gruppen som helhed virker derfor passivt afventende i sin aktivitet (Visholm, 2004a, p. 41f). Bion har altså en ide om at grupper kan have en ensrettet mentalitet som kan være dominerende i forhold til gruppens enkelte individer og dermed også afgørende for hvordan hvert enkelt gruppemedlem handler. Samlet set formulerer Visholm det således:

”Hvor et socialt system enten kan fungere som en arbejdsgruppe og arbejde fornuftigt med udførelsen af hovedopgaven eller regrediere til grundantagelsesgruppeniveau, der kan det enkelte medlem enten påtage sig den rolle [...] som den interne organisering af arbejdet med hovedopgaven udstikker, eller regrediere til en rolledisposition udstukket af [...] projektive identifikationsprocesser i særdeleshed” (Visholm, 2004a, p. 41f).

I figur C ses en model, som viser arbejdsgruppen og grundantagelsesgruppens orientering.

Figur C: Arbejdsgruppen og grundantagelsesgruppens orientering (fra Visholm, 2004a, p. 42).

Det kan være forvirrende at denne opgaves problemformulering spørger til arbejdsgruppens dynamik og der i dette afsnit er redegjort for Bions begreb om *arbejds-*

gruppen med en helt konkret betydning. Førstnævnte arbejdsgruppe forstås som en hvilken som helst gruppe mennesker, eller blot et menneskeligt system, som har et samarbejdende gruppefællesskab. Sidstnævnte arbejdsgruppe (Bions) er begrebet om en hvilken som helst gruppe når den rationelt arbejder med udførelsen af dens hovedopgave. I denne opgave vil ordet arbejdsgruppe herefter omfatte førstnævnte betydning. Bions begreb arbejdsgruppe vil herefter betegnes med Visholms begreb om det menneskelige systems målrationelle felt.

Ydermere introducerer Bion begrebet *valens* (Bion, 1993, p. 104), som omhandler hvorvidt en person er tilbøjelig til at indgå i en gruppes antagelser. For eksempel kan personen have høj valens for at være i afhængighedsgruppen, muligvis fordi personen tidligere i sin personlige udvikling, for eksempel i sin barndom, har været afhængig af en stærk person og handlet i forhold til dennes autoritet (for eksempel en stærk faderfigur i barndommen). Visholm (2004a, p. 36) nævner, at en person ligeledes kan have valens for at indgå i bestemte former for projektive identifikationsprocesser. Bions begreb valens ligger i tråd med Visholms ide om familien som leverandør til ubevidste gruppedynamikker til andre grupper (herover), hvor den enkelte disponeres til bestemte projektive identifikationsprocesser og de dertilhørende roller.

Case B som eksempel på Bions gruppedynamik

Arbejdsgruppen i case B kan ud fra Bions forståelse, være eksempel på en gruppe som går fra at være i en grundantagelsestilstand til at være en gruppe i en tilstand af målrationel adfærd. Før konsulenten træder ind i systemet, virker gruppen passiv i form af alt den sygdom der er, og det virker ikke til at nogen gør noget ved dette problem. Under første seminar er det, foruden konsulenten, hovedsageligt Henning og Katja der har ordet og diskuterer frem og tilbage. De andre i gruppen forholder sig passivt. Dette kan være eksempel på Bions par-dannelses-gruppe, hvor gruppen som helhed er passivt afventende, mens to af medlemmerne udfører en parlignende aktivitet. Da arbejdsgruppen allerede ved næste seminarangang er begyndt at opføre sig målrationelt og forholde sig til den nye hovedopgave, er det som om at denne par-dannelses-aktiviteten er afløst af hele gruppens aktivitet, og den kan ikke mere karakteriseres som en gruppe i grundantagelsestilstand.

I ovenstående afsnit har fokus være på gruppens dynamik set i et psykodynamisk systemteoretisk perspektiv. I det følgende vil det jævnført problemformuleringen blive diskuteret, hvorvidt projektiv identifikation påvirker dynamikken.

Diskussion: Sammenhæng mellem projektiv identifikation og gruppens dynamik

I problemformuleringen spørges der, *”hvilken indflydelse har projektiv identifikation på arbejdsgruppens dynamik?”*

Først vil jeg vende Visholms udgangspunkt for at tale om projektiv identifikation i grupper. For at forstå og arbejde med projektiv identifikation udenfor terapilokalet, skriver Visholm, at vi må integrere begrebet med den åbne systemteori, således der opstår en psykodynamisk systemteori. Det synes jeg giver mening fordi det er praktisk at have en model for systemet hvori de psykodynamiske dynamikker ligeledes er placeret. På et mere abstrakt plan synes jeg ligeledes det giver mening hvis der tages udgangspunkt i, at ethvert individ indgår i en gruppe (er en del af et system). Således kan individet aldrig anskues uden sit system og systemet kan heller ikke forstås uden dets delelementer. Visholm forklarer dette med en analogi om skoven og træerne (1993, p. 135), hvor man taber noget væsentligt af synes både i situationen hvor man ikke kan se skoven for bare træer (fokus på individet) og situationen hvor man ikke ser træerne for bare skov (fokus på systemet). Man må se mere hvis man ser begge, da ser man nemlig hvorledes de spiller sammen. Det samme gælder for projektiv identifikation hos individet, og individet i gruppen hvor projektiv identifikation også kan karakteriseres i forhold til systemet i hvilket det indgår som psykodynamisk proces.

På den ene side er projektiv identifikation afgørende for hvorledes personlige roller fordeles i arbejdsgruppen og påvirker ad den vej gruppens dynamik – dette foregår i det psykodynamiske felt. Det målrationelle og det psykodynamiske felt skal forstås som parallelt eksisterende, og gensidigt påvirkende, men varierende i dominans alt efter hvorledes arbejdsgruppen samlet set arbejder. På den måde påvirker arbejdsgruppens samlede dynamik, karakteriseret ved dominansen fra det målrationelle felt og det psykodynamiske felt, i hvilken grad projektiv identifikation foregår. Hvis ar-

bejdsgruppen arbejder målrationelt vil projektiv identifikation være præget af konstruktiv udforskning og udvikling af hinandens formelle roller med lettere personlige præg. Hvis arbejdsgruppen, grundet en udfordring i forhold til løsning af hovedopgaven, eller anden angstfremkaldende situation hos gruppen, regredierer til det psykodynamiske felt, vil projektive identifikationsprocesser i højere grad tage over. Her vil projektiv identifikation igen påvirke hvorledes roller fordeles.

Altså er projektiv identifikation en nødvendig del af systemets funktionsmodus. Som billede på ovennævnte kan man forestille sig en arbejdsgruppe (fire mand) hvis hovedopgave er at bage brød (de får nogle til at levere det til supermarkedet). I arbejdsgruppen er der en formel rollefordeling hvor én bestiller ingredienser, én blander dem, én former brødet og én bager brødet. Samtidig med disse formelle roller, har de personlige og uformelle roller som er fordelt gennem projektiv identifikation. For eksempel kan de være henholdsvis, ”den sjove”, ”den tænksomme”, ”den historiefortællende” og ”den kærlige”. Hvis ingredienserne en dag er forsinket fra morgenstunden og arbejdsgruppen får at vide at de bliver fyret hvis ikke de når at bage brødet til tiden, vil en sådan ny udfordring muligvis skabe angst og få arbejdsgruppen til at regrediere, og pludselig vil andre projektive identifikationsprocesser muligvis komme i spil qua den nye situation. ”Den sjove” bliver måske ”spydig” eller ”modbydelig”, ”den kærlige” bliver måske enormt nervøs og udbryder i gråd og råber han ikke kan klare det her etc. Forhåbentlig kan de to andre rumme de to første og returnere disses projektive pres eller afvise dem og samtidig arbejde for to så brødet alligevel bliver bagt til tiden. Med eksemplet vil jeg blot forsøge at samle op på sammenhængen mellem arbejdsgruppens dynamik og projektiv identifikation – de har indflydelse på hinanden hele tiden, men projektive identifikationsprocesser har i højere grad betydning jo længere arbejdsgruppen bevæger sig væk fra at arbejde målrationelt.

I det følgende vil der fokuseres på konsulentens opmærksomhed på gruppedynamik og projektiv identifikation, samt hvilke handlemuligheder denne opmærksomhed giver.

Teoretisk redegørelse og analyse

Konsulentens opmærksomhed

I problemformuleringen stilles spørgsmål til hvad en konsulent skal være opmærksom på i forhold til projektiv identifikation og arbejdsgruppens dynamik. I den teoretiske gennemgang og analyse er der taget udgangspunkt i Visholms udlægning af projektiv identifikation og psykodynamisk systemteoretiske syn på gruppens dynamik, samt Bions syn på gruppedynamik. Derfor vil det også hos disse teoretikere søges besvaret hvad konsulenten skal være opmærksom på. Visholm har både et psykodynamisk organisationspsykologisk og et terapeutisk perspektiv på projektiv identifikation og begge disse perspektiver findes relevante i forhold til at levere bud på hvad konsulenten skal være opmærksom på. Selvom konsulenten ikke på samme måde som terapeuten er i en terapeutisk setting, vil der muligvis være elementer der kan overføres fra den terapeutisk setting til en konsulent setting, og disse elementer kan være relevante for konsulentens opmærksomhed. Heinskou pointerer netop at terapeutens og konsulentens opmærksomhed kan sammenlignes (2004a, p. 204). Der tages altså et udgangspunkt i, at konsulentens opmærksomhed på projektiv identifikation også i en gruppesammenhæng kan sammenlignes med terapeutens opmærksomhed på samme.

Opmærksomheden på projektiv identifikation

Mange teoretikere beskriver hvordan det er muligt for terapeuten, at bruge sig selv som et redskab i terapien, ved at være opmærksom på klientens projektioner og sine egne følelsesmæssige reaktioner herpå, og på baggrund af disse reaktioner udtrække væsentlig information om klienten (Feldman, 1997; Mancillas, 2006; Miller, 1990; Scharff, 1992). Processen der muliggør dette er langt hen ad vejen projektiv identifikation (Ibid.), både i den individuelle terapi og i gruppeterapi (Battegay, 1992; Clark, 1997; Ganzarián, 1992; Ogden, 1982; Rafaelsen, 1994; Zender, 1991). Projektiv identifikation er der herover redegjort for især ved Visholms forståelse. Her vil der blive redegjort for hvorledes projektiv identifikation kan bevirke, at terapeuten kan udnytte sig selv som terapeutisk instrument. Blandt de mest grundige gennemgange af terapeutens teknik er Thomas Ogden's (1982) og Jill Savege Scharff's (1992), og

derfor vil jeg gøre rede for terapeutens teknik, med fokus på opmærksomhed på projektiv identifikation, ud fra deres forståelser.

Den første passage i Scharff's bog er en lang og både detaljeret og personlig case-beskrivelse af hendes virke som terapeut. Her skriver hun blandt andet, "*my self is what I have to offer. I am both myself and the person the patients need me to be. Because I am there, they can experience and remodel their own selves*" (Scharff, 1992, p. 12). Det forklares at, gennem interaktionen med terapeuten genskaber klienten oplevelser som har formet deres psykiske strukturer. Dette sker både bevidst og ubevidst gennem projektiv identifikation (Ibid., p. 14). Som redegjort for tidligere kan projektiv identifikation have tre udfald; 1) fælles forsvar (mellem terapeut og klient) ; eller 2) afvisning (af projektionen) og mere angst (hos klienten); eller 3) udvikling, hvis modtageren (terapeuten) af projektionen kan rumme denne og tilbagelevere den i bearbejdet tilstand, således at modtageren (klienten) kan integrere dette på et højere niveau. Dette tredje udfald, udviklingen, kræver at terapeuten er i stand til at være opmærksom på klientens projektion (Ogden, 1982, p. 40). Hvis terapeuten ikke er opmærksom vil projektiv identifikation resultere i enten det fælles forsvar eller en afvisningen af projektionen. Terapeuten kan ved at være opmærksom, erfare hvis han/hun spiller en rolle i klientens fantasier (Ibid., p. 43). Sagt på anden vis vil klientens fantasier, for eksempel i form af en forestilling om, at terapeuten er mere værd end klienten, udgøre et projektivt pres mod terapeuten, for eksempel i form af klientens rosende og idealiserende talen til terapeuten. Hvis terapeuten er opmærksom på det projektive pres på baggrund af de følelser det vil vække i terapeuten, for eksempel følelsen af at blive set op til, kan terapeuten tolke hvad der er på spil og derigennem tolke og analysere hvilke ubevidste fantasier klienten har (Ogden, 1982, p. 49ff); ubevidste fantasier som er med til at udgøre klientens psykiske struktur og personlighed.

Projektiv identifikation i gruppen – nøglen til information

Samme opmærksomhed gør sig gældende når terapeuten arbejder med en gruppe. I gruppen vil der selvsagt være flere projektive identifikationsprocesser på spil qua øget antal klienter, og det kan være komplekst for terapeuten at holde opmærksomheden på alt. Gottlieb & Lindhardt beskriver, at det ikke er muligt for terapeuten hverken i dyaden eller i gruppen at have opmærksomheden på alt, "*men det, terapeuten kan, er at stole på, at hans eller hendes helt aktuelt gældende opfattelse af, hvad*

der foregår i gruppen, kan bruges til at forstå den og dermed til at arbejde i og med den” (2013, p. 238). Denne karakteristik af terapeutens arbejde med gruppen har sin baggrund i terapeutens ”frit flydende opmærksomhed”, med hvilken terapeuten på den ene side lader sig påvirke, det vil sige lader sig projicere på, og på den anden side fortolker og danner sig indtryk af hvad der er årsag til projektionen og derigennem hvad der foregår både hos individerne i gruppen og gruppen som helhed (Ibid.). Det er som nævnt ligeledes en sådan frit flydende opmærksomhed som den psykodynamisk orienterede konsulent må have, når denne møder og arbejder med en hvilken som helst type klientsystem i en organisation (Heinskou, 2004a, p. 204). I denne opgave er klientsystemet som der spørges til i problemformuleringen nærmere bestemt som en arbejdsgruppe, og derfor vil der fortsat være fokus på den type klientsystem i resten af opgaven.

Klaus Stagis (2011), gør blandt andet rede for den psykodynamisk orienterede konsulent og dennes opmærksomhed på ubevidste processer hos individer i arbejdsgrupper. Som tidligere nævnt, skriver Stagis, at en væsentlig del af menneskers adfærd er styret af ubevidste processer, men at disse processer kan være svære at få kontakt til og forstå, især fordi de ubevidste processer ofte er inkonsistente med det der ellers er i menneskers bevidsthed (Ibid., p. 250). De ubevidste processer er, som tidligere nævnt, ofte et forsvar mod angst og består i høj grad af projektive identifikationsprocesser, som også fordeler rollerne i arbejdsgruppen. Når konsulenten møder arbejdsgruppen og dermed træder ind i det sociale system, bliver konsulenten deltager i systemet og dermed objekt for systemets projektive identifikationer (Gilmore & Krantz, 1985, p. 1160f). Konsulenten vil herigennem blive tildelt roller i den interne gruppedynamik og gennem disse roller genskabes væsentlige ubevidste dynamikker fra klientsystemet (Ibid.; Heinskou, 2004a, p. 204f). Hvis konsulenten har opmærksomheden på disse dynamikker og forstår, at bruge sig selv og tolke på sin egen reaktion, så kan konsulenten indhente betydningsfuld information om sit klientsystem (Gilmore & Krantz, 1985, p. 1173; Heinskou, 2004, p. 205; Stagis, 2011, p. 264). Stagis sammenfatter konsulentens opmærksomhedsproces og brug af sig selv med disse ord:

”Disse data i form af følelser, stemninger og adfærdsmæssige reaktioner kan danne grobund for hypoteser om klienten, relationen til klien-

ten og i det hele taget forhold i og omkring klientens system” (Stagis, 2011, p. 264).

Case B som eksempel på konsulentens opmærksomhed

I case B møder konsulenten en arbejdsgruppe som udviser en holdning om at det ikke giver mening at gå på arbejde, og at der ikke er nogen fremdrift i gruppens arbejde, men de i stedet bare ”lader stå til”. Tilmed mødes konsulenten af kommentaren om, at ”de nok ikke lærer noget i dag” og ”han lige så godt kunne være blevet hjemme”. Dette kan tolkes som et projektivt pres fra Henning, muligvis på vegne af resten af gruppen, som konsulenten må være opmærksom på, og her ud fra kan afledes flere opmærksomhedspunkter; deler gruppen Hennings opfattelse? Har Henning en dominerende rolle i forhold til de andre? Konsulenten lader kommentaren gå forbi og i takt med at arbejdsgruppen orienterer sig mod den fælles hovedopgave, bliver konsulenten i mindre grad mødt af destruktive projektive pres fra gruppens medlemmer.

Risici

Det kræves imidlertid at konsulenten har kendskab til sig selv og sit eget personlighedssystem, for at kunne skelne mellem det, som der allerede var til stede i konsulentens personsystem, før mødet med klientsystemet og det som er klientsystemets projektioner (Gilmore & Krantz, 1985, p. 1175; Mendelsohn, 2014; Stagis, 2011, p. 250). Som nævnt vil mennesker have valens for visse projektioner, hvilket ligeledes kræver at konsulentens opmærksomhed på sig selv for at undgå identificering med de projektioner konsulentens har valens for.

Hvis konsulenten ikke er opmærksom, risikerer konsulenten at spejle og genskabe den dynamik der allerede er i klientsystemet, hvis konsulenten identificerer sig med systemets projektioner, og systemets fælles forsvar forstærkes (jævnført det første mulige resultat af projektiv identifikation). Når denne adfærd sker i en gruppe kaldes det for *kollusion* (eng: collusion) (Andersson, 2004, p. 249; Gilmore & Krantz, 1985, p. 1167). Visholm definerer kollusion således: ”Et ubevidst spil mellem to parter, der reguleres af indforståede regler, som aldrig italesættes” (2011b, p. 166).

Case A som eksempel på kollusion

I case A er der ingen konsulent til stede, men der kan alligevel findes eksempler på begrebet kollusion. Da Birgitte præsenterer arbejdsgruppen på udviklingsdagen og overfor hele organisationen genskaber billedet af Louise som en ”*Rasmus modsat'er*” og billedet mødes med en bekræftende latter forstærkes det negative billede af kulturafdelingen og Louise. Dette kan være eksempel på en kollusion mellem arbejdsgruppen og de resterende grupper i organisationen. Endvidere kan lederens afvisning, af Louises opfordring til et møde med arbejdsgruppen, ligeledes være eksempel på at også lederen indgår i en ubevidst kollusion med afdelingerne omkring den fælles holdning, at folk fra kulturafdelingen og specifikt Louise, som ”*gør en elefant til en myg*”, er for meget og nogle ”*Rasmus modsat'er*”. I sidste ende står Louise altså ret alene med sine oplevelser og går ned på det.

Fokus på psykodynamisk systemteori

Udover at have opmærksomhed på de psykodynamiske processer der udspiller sig ved mødet med arbejdsgruppen og arbejdet med denne, kan konsulenten benytte viden om systemers dynamik ved brug af den psykodynamiske systemteori og modellen herfor.

Det er væsentligt at konsulenten er opmærksom på hvorledes arbejdsgruppen kan analyseres i forhold til den psykodynamisk systemteoretiske model. Stagis skriver, at ”*denne grundlæggende model udgør en konstant referenceramme for den psykodynamisk trænedes konsulents analyser og refleksioner*” (2011, p. 260). Modellen er redegjort for under afsnittet psykodynamisk systemteori. Konsulentens opmærksomhed må være på, hvorledes hovedopgaven er defineret samt hvordan arbejdsgruppen forholder sig til hovedopgaven – hvis der er tvivl om hovedopgaven, eller anden udfordring i forhold til at udføre hovedopgaven, så vil der som nævnt ske et regressionsstryk mod det psykodynamiske felt. Konsulenten bliver gerne tilkaldt hvis der er et problem, så ofte vil arbejdsgruppen allerede være i en regression og domineret af de psykodynamiske processer som for eksempel projektiv identifikation når konsulenten første gang møder arbejdsgruppen. Her kan konsulenten også bruge modellen som et pædagogisk redskab til fælles analyse af arbejdsgruppen nuværende funktionsmåde (Ibid., p. 260).

Konsulenten må ligeledes have opmærksomhed på arbejdsgruppens grænser da det er her arbejdsgruppen mødes med sin omverden. Stagis forklarer, at arbejdsgruppens

grænser ”repræsenterer eller skaber muligheder for både samarbejde og konflikt” (2011, p. 259). Grænserne karakteriseres af gruppens holdninger og værdier og konsulent vil møde disse, blandt andet i form af projektiv identifikationsmekanismer, allerede første gang han træder ind i systemet (Ibid.).

Case B som eksempel

I case B har konsulent fokus på at forklare arbejdsgruppen hvad deres (nye) hovedopgave er og lade dem forstå hvad den indebærer. Dette fokus giver gruppen noget at arbejde imod og ændrer den, fra at fungere dårligt til at fungere som en enhed, hvor medlemmerne i gruppen hver især forstår deres rolle i forhold til hovedopgaven. På den måde udnytter konsulent viden fra psykodynamisk systemteori, om hvordan et socialt system fungerer. I denne case giver det mening for medarbejderne, men hvis det havde været sværere for konsulent at komme dertil, kunne han have brugt den psykodynamisk systemteoretiske model som værktøj og billedliggjort hver enkelt medarbejders vigtighed i forhold til hovedopgaven og diskuteret hvilken formelle rolle i forhold til hovedopgaven de hver især har.

I det følgende vil aspekter af konsulentens opmærksomhed blive diskuteret, samt hvilke handlemuligheder konsulentens opmærksomhed på projektiv identifikation og gruppedynamik giver.

Diskussion: Konsulentens opmærksomhed og handlemuligheder

I problemformuleringen spørges der, ”*hvad skal konsulent være opmærksom på i forhold til projektiv identifikation og arbejdsgruppens dynamik og hvilke handlemuligheder giver denne opmærksomhed konsulenten?*”

I mødet med arbejdsgruppen, hvor konsulent træder ind dette sociale system, bliver konsulent deltager i systemet og dermed objekt for systemets projektive identifikationer og tildelt roller, hvorigennem væsentlige ubevidste dynamikker fra klient-systemet genskabes. ”*Hvis konsulent har opmærksomheden på disse dynamikker og forstår, at bruge sig selv og tolke på sin egen reaktion, så kan konsulent indhente betydningsfuld information om sit klientsystem*” (fra redegørelsen herover).

Dette opsummerer både hvad konsulenten skal være opmærksom på og hvad opmærksomheden giver konsulenten – nemlig betydningsfuld information om klientsystemet. Samme opmærksomhed kan naturligvis falde på arbejdsgruppens medlemmer internt og de dynamikker der forgår her.

Konsulenten som rummende modtager af projektion

På den ene side vil konsulenten også kunne fungere som en rummende modtager af projektionen og levere den tilbage til gruppen i bearbejdet form, som terapeuten kan det i gruppeterapien. På den anden side er det ikke nødvendigvis konsulentens opgave at virke som terapeut for arbejdsgruppen – konsulenten har så at sige sin egen hovedopgave, at udføre sin konsulentopgave. Og ikke at lege gruppeterapeut. Hvis konsulenten alligevel har overskuddet til at fungere terapeutisk i sammenspil med arbejdsgruppen må det være en bonus for arbejdsgruppen, men ikke en del af konsulentens professionelle repertoire, og ikke den formelle rolle konsulenten besidder. Igen kan der findes konsulentopgaver som er mere terapeutisk orienterede end andre – for eksempel coaching af ledergrupper eller ved gruppesupervision (Morthorst & Nielsen, 2013). Alligevel kan der argumenteres for, at ”*det tredje udfald af projektiv identifikation*”, hvor modtageren er rummende og tilbageleverer det projicerede i bearbejdet form, ikke kun er forbeholdt at være et terapeutisk anliggende. I stedet kan man sige, at det er terapeutens speciale, men ethvert menneskes mulige egenskab. Også konsulentens. På den måde er det en naturlig del også for konsulenten, at være rummende og levere projiceret materiale tilbage, til både enkelte i gruppen og gruppen som helhed, i bearbejdet form. Således kan dette også siges, at være en del af den psykodynamiske konsulents handlerepertoire, da denne som terapeuten også må være mere end alment dygtig udi at fungere som rummende modtager af projektion.

Opmærksomhed på gruppens dynamik

Konsulenten kan ydermere drage information om arbejdsgruppen ved at analysere den ud fra en psykodynamisk systemteoretisk model. Denne analyse kan give viden om hvorledes systemet arbejder i forhold til dens hovedopgave, og information om systemets grænser.

I afsnittet om problemformuleringens relevans nævner jeg at arbejdet med organisationer kan blive overfladisk og mangle dybde. Jeg synes netop at konsulentens opmærksomhed på de psykodynamiske dynamikker er et eksempel på den dybde jeg efterlyser. Begrebet kollusion kan være et eksempel på hvad der egentlig sker når en konsulent møder sit klientsystem og interagerer med dette under løsning af en opgave, men ikke opdager hvad der egentlig er på spil og hvad der sker i dybden.

Konsulentens handlemuligheder

Opmærksomheden på projektiv identifikation og gruppens dynamik giver først og fremmest konsulenten de handlemuligheder at kunne undgå faldgruber. Især er det væsentligt at undgå at kolludere med arbejdsgruppens holdninger og ubevidste dynamikker og derved genskabe mønstre uden at være kritisk. Ved kollusion risikerer konsulenten at være i en illusion om at have udført sin opgave for arbejdsgruppen og forlade den i god tro om dette, men uden reelt set at have løst noget som helst.

Hvis konsulenten opfanger information om sit klientsystem vil konsulenten have mulighed for at handle på baggrund af den information – alt efter den givne situation og klientsystemet må konsulenten dernæst vælge sin handling.

Andre diskussionspunkter:

Teoretiske overvejelser

Jeg har i stor grad anvendt Steen Visholm som kilde til forståelse af begrebet projektiv identifikation og psykodynamisk systemteori. På den ene side kan dette kritiseres for at være et snævert teoretisk fundament i og med at så mange teoretikere gennem tiden har bidraget til især begrebet projektiv identifikation. På den anden side gør visholm (1993; 1995) et meget grundigt arbejde i forhold til at samle viden om begreberne gennem en historisk gennemgang, og tager sit afsæt heri. På den måde kan det forholdsvis snævre teoretiske fundament retfærdiggøres. Tilmed er det hovedsageligt i forhold til netop projektiv identifikation, at teorigennemgangen i dette projekt kan siges at være snæver. Gennemgangen af psykodynamisk systemteori og gruppedynamik bredes ud og underbygges gennemgående af flere teoretikere.

Ole Andkjær Olsen var med til at vurdere Visholms bog *Overflade og dybde* fra 1993 og på daværende tidspunkt kritisk overfor bogen, blandt andet fordi definitionen af projektiv identifikation ikke var grundig nok og der ligeledes ikke blev konkluderet eller syntetiseret (Olsen, 1995, p. 567-573). Men dette gav anledning til, at Visholm skrev et supplement til ovennævnte bog, som inkluderede en teoriehistorisk gennemgang af projektiv identifikation og en klar definition. Med dette supplement roser Olsen Visholms bidrag til begrebet projektiv identifikation. I denne opgave er det netop disse af Visholms værker, som udgør, det jeg herover kalder et snævert teoretisk fundament, men Olsen er altså med til at pege på det modsatte (ibid.).

Olsen (Olsen, 1995, p. 567-573) har dog et diskussionspunkt angående begrebet projektiv identifikation. Han mener at projektiv identifikation også kan forstås i en intrapsykisk forstand og ikke nødvendigvis kun i Visholms intra/interpsykiske perspektiv. Diskussionen går på identifikations-delen i begrebet. Olsen mener at identifikationsdelen i projektiv identifikation betyder, at den projicerende opretholder en identitet med det projicerede når det er blevet projiceret over i objektet (Ibid., p. 571). På den måde kan projektiv identifikation altså foregå som en udelukkende intrapsykisk mekanisme hvor interaktionen med objektet ikke er nødvendig. Visholm lægger derimod vægt på at identifikationsdelen har at gøre med det interpsykiske aspekt hvorvidt objektet identificeres med det projicerede (Visholm, 1993, p. 102ff). Samme sted argumenterer Visholm for, at begrebet projektion indeholder en identifikation, og at der i projektiv identifikation faktisk sker en dobbelt projektion og en dobbelt identifikation. Af den grund tænker jeg, at Olsen og Visholm alligevel er tæt på at have den samme forståelse, hvor Olsen lægger vægt på, at projektiv identifikation kan være intrapsykisk, og Visholm faktisk mener det samme – men dette ville han blot kalde for en projektion (hvor identifikation er indeholdt). Så hvis Olsen og Visholms terminologi kombineres kan det intrapsykiske aspekt kaldes projektiv identifikation, mens det interpsykiske aspekt kaldes projektiv identifikation projektiv identifikation. Dette ville imidlertid være fjollet. Jeg forstår olsens kritik, i sammenhold med Visholms tekster, som at de er enige om begrebernes indhold og betydning bare ikke enige om hvad de skal hedde.

Metodiske overvejelser

I metodeafsnittet gør jeg rede for at metoden i opgaven kan opdeles i to forståelser, hvor den ene er den samlede opgaves undersøgelsesmetode og den anden er opgavens fagspecifik metode. Opdeling vil ligeledes gøre sig gældende her.

Undersøgelses metode

Jeg forsøger gennem opgaven, at holde et klart fokus på min problemformulering, og dermed bliver problemformuleringen også et samlingspunkt for den teori jeg bearbejder i opgaven. Jeg synes det lykkes, at holde dette fokus i nogen grad. Teorigennemgangen kan opdeles i tre blokke på samme måde som min problemformulering kan det; 1) Spørgsmålet om projektiv identifikation som destruktiv og konstruktiv kraft blandt individerne i en arbejdsgruppe; og 2) spørgsmålet om hvordan projektiv identifikation kan indvirke på arbejdsgruppens dynamik; og 3) spørgsmålet om hvad konsulenten skal være opmærksom på i forhold til projektiv identifikation og gruppens dynamik, og hvilke handlemuligheder opmærksomheden giver konsulenten. På den måde er der en hvis dynamik i problemformuleringen og dermed også i den samlede undersøgelse hvor 1) og 2) besvares hver for sig og dernæst kombineres i 3), samtidig med at der i 3) inddrages et mere praksisorienteret perspektiv. Jeg synes de første tre trin hvor der besvares og kombineres fungerer godt, hvorimod jeg er kritisk overfor besvarelsen af det praksisorienterede perspektiv, omkring hvilke handlemuligheder opmærksomheden giver konsulenten. Her synes jeg min besvarelse kan kritiseres for at være lettere mangelfuld. Dette kritikpunkt kan hænge sammen med valget af faglig metode.

Faglig metode

Som faglig metode har jeg inddraget to cases og ladet disse være eksempler på den teori jeg gennemgår. Jeg synes dette fungerer godt langt hen ad vejen. Men i forhold til det mere praksisorienterede perspektiv omkring konsulentens handlemuligheder, synes jeg ikke at de valgte cases kan levere tilfredsstillende eksempler. Derfor vil det være oplagt at undersøge denne del med en anden metode, for eksempel ved interviews af psykodynamisk orienterede konsulenter.

Et andet kritisk punkt er, at der ikke kan generaliseres ud fra de to cases. Det er dog heller ikke tanken med dem. De skal fungere som eksempler på den mere abstrakte teoretiske gennemgang og derved eksemplificere besvarelsen af problemformuleringen. Alligevel vil det være interessant, med anden faglig metode, at undersøge hvorvidt den teoretiske besvarelse ud fra psykodynamisk teori også gør sig gældende i praksis (for eksempel gennem interview undersøgelse). I dag stilles store krav til evidensbaseret terapi og det er væsentligt også at overveje hvorledes evidensbaseret forskning kan underbygge psykodynamisk teori.

Andre perspektiver

Som jeg er inde på i ovenstående omkring udvalgte cases begrænsninger, synes jeg det vil være interessant at undersøge konsulentens handlemuligheder i praksis, på baggrund af den psykodynamiske tilgang. Her vil jeg koble til bogen *Den Professionelle Proceskonsulent* (Dahl & Juhl, 2009), hvor forskellige teoretiske tilgange til det at være proceskonsulent gennemgås med et stærkt fokus på hvorledes konsulenten kan arbejde i praksis. En lignende gennemgang af den psykodynamiske konsulents handlemuligheder i praksis vil være brugbar.

Jeg synes endvidere, at det vil være interessant, at lave en begrebslig analyse af begreberne fra de tilgange der gennemgås i den professionelle proceskonsulent og sammenligne med de psykodynamiske begreber. Jeg ser en vis sammenhæng med flere af dem. Som eksempel er den systemiske tilgangs begreber om internalisering og eksternalisering også gennemgået i psykodynamisk teori, men systemisk teori har muligvis et bedre bud på hvorledes disse begreber kan benyttes af konsulenten i praksis. Det samme kan gøre sig gældende med den anderkende tilgangs (Appreciative Inquiry) syn på den enkeltes kritik af systemet, som værende en uforløst drøm. En sådan kritik kan med psykodynamiske ”briller” anskues som en projektion som indeholdende andet end blot en kritik. Kan disse begreber kobles, eller eventuelt supplere hinanden i praksisbrug?

Konklusion

I forhold til at vurdere hvordan projektiv identifikation både kan være en destruktiv og en produktiv kraft blandt individerne i en arbejdsgruppe er det væsentligt at skelne mellem de forskellige måder projektiv identifikation kan udspille sig på. Her må det understreges at projektiv identifikation ligegyldigt hvordan den udspiller sig, kan siges at være en kommunikationsform mellem mennesker, både i dyaden og i grupper og mellem grupper. Når projektiv identifikation udspiller sig som en fælles forsvarsmekanisme kan den både være en destruktiv og en konstruktiv kraft. Hvis den som fælles forsvarsmekanisme kan lette eller fjerne en angst eller spænding og muliggøre at den enkelte person eller gruppen i en specifik livssituation kan klare sig bedre, kan projektiv identifikation siges at være en destruktiv kraft. Når forsvarsmekanismen bevirker at den enkelte person eller gruppen føler sig fastlåst eller begrænset i den rolle som projektiv identifikation som fælles forsvarsmekanisme har tildelt, kan den anskues som destruktiv. Om projektiv identifikation kan anskues som enten destruktiv eller konstruktiv må altså vurderes ud fra den specifikke situation. Når projektiv identifikation kan resultere i udvikling, ved at den modtagende part i projektiv identifikation tilbageleverer det projicerede materiale i bearbejdet form, således at den oprindeligt projicerende part kan integrere det bearbejdede på ny i sit system, så kan projektiv identifikation anskues som en konstruktiv kraft. Denne proces er ligeledes hvad der optimalt set foregår i terapien når terapeuten hjælper klienten til at udvikle sig.

I forhold til at besvare spørgsmålet om hvilken indflydelse projektiv identifikation har på arbejdsgruppens dynamik, kan det siges, at det ikke kun er projektiv identifikation der har indflydelse, men lige så vel arbejdsgruppens dynamik som har indflydelse på karakteren og graden af projektiv identifikation. Projektiv identifikation er afgørende for hvorledes personlige roller fordeles i arbejdsgruppen og påvirker ad den vej gruppens dynamik. Samtidigt påvirker arbejdsgruppens samlede dynamik, karakteriseret ved dominansen fra det målrationelle felt og det psykodynamiske felt, i hvilken grad projektiv identifikation i det hele taget foregår. Felterne sameksisterer men varierer i dominans. Hvis arbejdsgruppen fungerer målrationelt i forhold til dens hovedopgave vil projektiv identifikation være præget af konstruktiv udforskning og

udvikling af hinandens formelle roller med lettere personlige præg. Hvis arbejdsgruppen, grundet en udfordring i forhold til løsning af hovedopgaven, eller anden angstfremkaldende situation hos gruppen, regredierer til en dominans af det psyko-dynamiske felt, vil projektive identifikationsprocesser i højere grad tage over. Her vil projektiv identifikation fortsat påvirke hvorledes roller fordeles i arbejdsgruppen. Arbejdsgruppens dynamik og projektiv identifikation har konstant indflydelse på hinanden, men projektive identifikationsprocesser har i højere grad indflydelse jo længere arbejdsgruppen bevæger sig væk fra at arbejde målrationelt mod dens hovedopgave.

I forhold til projektiv identifikation og arbejdsgruppens dynamik skal konsulenten være opmærksom på de dynamikker, i form af projektiv identifikation og rolletilde-ling, som konsulenten møder når han/hun træder ind i det sociale system, samt forstå, at bruge sig selv og tolke på sine egne følelsesmæssige reaktioner i mødet med arbejdsgruppen. Konsulenten skal være opmærksom på hvorledes han/hun selv kommer til at indgå i arbejdsgruppen, og gennem opmærksomheden forsøge, at forstå hvilke ubevidste dynamikker der genskabes i konsulentens interaktion med arbejdsgruppen. Ud fra denne opmærksomhed kan konsulenten indhente betydningsfuld information om arbejdsgruppen.

Konsulentens opmærksomhed i forhold til projektiv identifikation og arbejdsgrup-pens dynamik kan give konsulenten mulighed for at indhente betydningsfuld infor-mation om arbejdsgruppen, og denne betydningsfulde information kan være afsæt for alternative handlinger. Konsulenten kan fungere som en rummende modtager af pro-jektioner, og ved bevidstgørelse om disse, levere dem tilbage til gruppen i bearbejdet form, som terapeuten kan det i gruppeterapien. Endvidere kan opmærksomheden give konsulenten de handlemuligheder, at kunne *undgå* faldgruber, såsom at kollude-re med arbejdsgruppens holdninger og ubevidste dynamikker og derved genskabe mønstre uden at være kritisk.

Referenceliste

Aanderaa, I. (2000) *Relationer i teamarbejde: Et psykodynamisk perspektiv*. Hans Reitzels forlag (pp. 11-20)

Andersson, K. (2004). Personaletræning i refleksionsgrupper. In T. Heinskou and S. Visholm (Eds.) *Psykodynamisk organisationspsykologi. På arbejde under overfladen* (pp. 231-253). København: Hans Reitzels Forlag.

Battegay, R. (1992) 'Projective Identification as a Regulator in the Group Process: The Three Levels of Interaction in Analytic Groups, *Group Analysis*, 25(1): 7-13.

Bell, D. (2001) Projective identification. In C. Bronstein (ed.), *Kleinian Theory: A contemporary perspective* (1. ed., pp. 125-147). Philadelphia: Whurr Publishers.

Bion, W. R. (1993). *Erfaringer i grupper og andre artikler*. Oversat efter: Experiences in groups and other papers (1961). Dansk udgave. København: Hans Reitzels Forlag. (pp. 33-166)

Christensen, G. (2002) *Psykologiens videnskabsteori – en introduktion*. (1. ed.) Roskilde Universitetsforlag. (pp. 50f, 55-59, 134f and 164f)

Clark, A. J. (1997). Projective identification as a defense mechanism in group counseling and therapy. *Journal for Specialists in Group Work*, 22: 85-96.

Dahl, K. & Juhl, A. (2009). *Den Professionelle Proceskonsulent*. København: Hans Reitzels Forlag.

Feldman, M. (1997). Projective Identification: The Analyst's Involvement. *Int. J. Psycho-Anal.*, 78:227-241.

Ganzaraín, R. (1992). Effects of projective identification on therapists and group mates. *Group Analysis*, 25: 15-18.

Gilmore, T. N. & Krantz, J. (1985). Projective identification in the consulting relationship: Exploring the unconscious dimensions of a client system. *Human Relations*, 38: 1159-1177.

Gottlieb, P & Lindhardt, A. (2013) Gruppens terapeut(er) og lederskab. In J. Nielsen and P. Sørensen (Eds.) *Brug gruppen* (1. ed., pp. 222-242). Latvia: Hans Reitzels Forlag.

Heinskou, T. (2004a). Her-og-Nu som psykoanalytisk metode og indlæringskoncept i gruppe og organisation. In T. Heinskou and S. Visholm (Eds.) *Psykodynamisk organisationspsykologi. På arbejde under overfladen* (pp. 202-211). København: Hans Reitzels Forlag.

Hougaard, E. (2004). *Psykoterapi. Terapi og forskning*. (2. Ed.). Dansk Psykologisk Forlag. (pp. 54-57 and 68-72)

Joseph, B. (2001) Transference. In C. Bronstein (ed.), *Kleinian Theory: A contemporary perspective* (1. ed., pp. 17-31). Philadelphia: Whurr Publishers.

Lading, Å. H. (2011). Mobning i organisationer – når det ikke er sjovt at gå på arbejde. In T. Heinskou and S. Visholm (Eds.) *Psykodynamisk Organisationspsykologi. På mere arbejde under overfladerne. Bind II* (pp. 107-129). København: Hans Reitzels Forlag.

Mancillas , A. (2006). Recognising and utilising projective identification in brief psychodynamic therapy: A case example. *Clinical Social Work Journal*, 34: 267-278.

Mendelsohn , R. (2014). “Collusive infidelity”, projective identification, and clinical technique. *Psychoanalysis Review*, 101:517-546.

Miller , R. C. (1990). Projective identification and the therapist's use of self. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 20(1): 63-73.

Morthorst, P. & Nielsen, J. (2013) Gruppesupervision på dynamisk grundlag. In J. Nielsen and P. Sørensen (Eds.), *Brug gruppen* (1. ed., pp. 331-351). Latvia: Hans Reitzels Forlag.

Ogden, T.H. (1979). On Projective Identification. *Int. J. Psycho-Anal.*, 60:357-373.

Ogden, T. H. (1982). *Projective identification and psychotherapeutic technique*. London: Jason Aronson Inc. (pp. 11-74)

Olsen, O. A. (1995). Projektiv identifikation. Indlæg ved Steen Visholms ph.d.-forsvar. *Psyke & Logos*, 16: 567-573

Rafaelsen, L. (1994). Projektiv identifikation i gruppeterapi og i samfundet. In S. Aagaard, B. Bechgaard and G. Winther (Eds.), *Gruppeanalytisk psykoterapi* (pp. 117-129). København: Hans Reitzels Forlag.

Rienecker, L., & Jørgensen, P. S. (2005). Den gode opgave. (3. ed.). Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur.

Scharff, J. S. (1992). *Projective and introjective identification and the use of the therapist's self* (1. ed.) London: Jason Aronson Inc. (pp. 1-95, 161-182 og 219-326)

Spillius, E. B. (2001) Freud and Klein on the concept of phantasy. In C. Bronstein (ed.), *Kleinian Theory: A contemporary perspective* (1. ed., pp. 17-31). Philadelphia: Whurr Publishers.

Stagis, K. (2011). Psykodynamisk konsulentarbejde i organisationer. In T. Heinskou and S. Visholm (Eds.) *Psykodynamisk Organisationspsykologi. På mere arbejde under overfladerne. Bind II* (pp. 249-271). København: Hans Reitzels Forlag.

Svejgaard, E. (2002). Mening og forståelse. In O. Løw and E. Svejgaard (Eds.), *Psykologiske grundtemaer*. (pp. 46-62). KvaN og bidragydere.

Visholm, S. (1993). *Overflade og dybde. Om projektiv identifikation og det modern psykologi* (1. ed.). København: Forlaget politisk revy. (pp. 9-235)

Visholm, S. (1995). *Projektiv identifikation. Teorihistorie og perspektiver. Et supplement til afhandlingen: Overflade og dybde. Om projektiv identifikation og det modern psykologi*. København: Forlaget politisk revy. (pp. 4-131)

Visholm, S. (2004a). Organisationspsykologi og psykodynamisk systemteori. In T. Heinskou and S. Visholm (Eds.) *Psykodynamisk organisationspsykologi. På arbejde under overfladen* (pp. 23-48): København. Hans Reitzels Forlag.

Visholm, S. (2004b). Modstand mod forandring. In T. Heinskou and S. Visholm (Eds.) *Psykodynamisk organisationspsykologi. På arbejde under overfladen* (pp. 174-201). København: Hans Reitzels Forlag.

Visholm, S. (2010). Familien som gruppe – familien i gruppen – familien og gruppen. In Å. H. Lading and B. A. Jørgensen (Eds.), *Grupper - Om kollektivets bevidste og ubevidste dynamikker* (1. ed., pp. 269-290). København: Frydenlund.

Visholm, S. (2011b). Uklare roller i postmoderne organisationer – om ledelse og selvstyrende grupper. In T. Heinskou and S. Visholm (Eds.) *Psykodynamisk Organisationspsykologi. På mere arbejde under overfladerne. Bind II* (pp. 153-174). København: Hans Reitzels Forlag.

Zender, J. F. (1991), Projective identification in group psychotherapy, *Group Analysis*, 24: 117-32.

Pensumopgørelse

Aanderaa, I. (2000) *Relationer i teamarbejde: Et psykodynamisk perspektiv*. Hans Reitzels forlag (pp. 11-20) [10 s]

Aguayo, J. (2008). On projective identification: Back to the beginning. *International Journal of Psychoanalysis*, 89: 423-425. [3]

Andersson, K. (2004). Personaletræning i refleksionsgrupper. In T. Heinskou and S. Visholm (Eds.) *Psykodynamisk organisationspsykologi. På arbejde under overfladen* (pp. 231-253). København: Hans Reitzels Forlag. [23 s]

Battegay, R. (1992) 'Projective Identification as a Regulator in the Group Process: The Three Levels of Interaction in Analytic Groups', *Group Analysis*, 25(1): 7-13. [7]

Bell, D. (2001) Projective identification. In C. Bronstein (ed.), *Kleinian Theory: A contemporary perspective* (1. ed., pp. 125-147). Philadelphia: Whurr Publishers. [23 s]

-
- Bion, W. R. (1993). *Erfaringer i grupper og andre artikler*. Oversat efter: Experiences in groups and other papers (1961). Dansk udgave. København: Hans Reitzels Forlag. (pp. 33-166) [134]
- Bonnerup, B. & Hasselager, A. (2011). Magt og figuration i gruppe og organisation. In T. Heinskou and S. Visholm (Eds.) *Psykodynamisk Organisationspsykologi. På mere arbejde under overfladerne. Bind II* (pp. 383-404). København: Hans Reitzels Forlag. [22 s]
- Christensen, G. (2002) *Psykologiens videnskabsteori – en introduktion*. (1. ed.) Roskilde Universitetsforlag. (pp. 50f, 55-59, 134f and 164f) [11 s]
- Clark, A. J. (1997). Projective identification as a defense mechanism in group counseling and therapy. *Journal for Specialists in Group Work*, 22: 85-96. [12]
- Feldman, M. (1997). Projective Identification: The Analyst's Involvement. *Int. J. Psycho-Anal.*, 78:227-241. [15]
- Ganzaraín, R. (1992). Effects of projective identification on therapists and group mates. *Group Analysis*, 25: 15-18. [4]
- Gilmore, T. N. & Krantz, J. (1985). Projective identification in the consulting relationship: Exploring the unconscious dimensions of a client system. *Human Relations*, 38: 1159-1177. [19 s]
- Goldstein, W. (1991). Clarification of projective identification. *American Journal of Psychiatry*, 148: 153-161. [9]
- Gordon, J. (1991). Projective identification in group psychotherapy: Discussion on paper by James F. Zender. *Group Analysis*, 24(2): 130-132. [4]
- Goretti, G. (2007). Projective identification: A theoretical investigation of the concept starting from 'Notes on some schizoid mechanisms'. *International Journal of Psychoanalysis*. 88:387-405. [19]
- Gottlieb, P & Lindhardt, A. (2013) Gruppens terapeut(er) og lederskab. In J. Nielsen and P. Sørensen (Eds.) *Brug gruppen* (1. ed., pp. 222-242). Latvia: Hans Reitzels Forlag. [21 s]
- Grotstein, J. S. (2005): Projective transidentification: An extension of the concept of projective identification. *Int. J. Psycho-Anal.*, 86: 1051-1069. [19]
- Heinskou, T. (2004a). Her-og-Nu som psykoanalytisk metode og indlæringskoncept i gruppe og organisation. In T. Heinskou and S. Visholm (Eds.) *Psykodynamisk organisationspsykologi. På arbejde under overfladen* (pp. 202-211). København: Hans Reitzels Forlag. [10 s]
-

-
- Heinskou, T. (2004b). Den lille gruppe på arbejde. In T. Heinskou and S. Visholm (Eds.) *Psykodynamisk organisationspsykologi. På arbejde under overfladen* (pp. 49-68). København: Hans Reitzels Forlag. [20 s]
- Heinskou, T. & Visholm, S. (2004). Indledning. In T. Heinskou and S. Visholm (Eds.) *Psykodynamisk organisationspsykologi. På arbejde under overfladen* (pp. 9-22). København: Hans Reitzels Forlag. [14 s]
- Hougaard, E. (2004). *Psykotterapi. Terapi og forskning*. (2. Ed.). Dansk Psykologisk Forlag. (pp. 54-57 and 68-72) [9 s]
- Jakobsen, P. (2004). Rolle og person. In T. Heinskou and S. Visholm (Eds.) *Psykodynamisk organisationspsykologi. På arbejde under overfladen* (pp. 109-128). København: Hans Reitzels Forlag. [20 s]
- Klein, M. (1946). Notes on Some Schizoid Mechanisms¹. *Int. J. Psycho-Anal.*, 27:99-110. [12]
- Koefoed, P. & Visholm, S. (2011). Følelser i organisationer – psykodynamiske perspektiver. In T. Heinskou and S. Visholm (Eds.) *Psykodynamisk Organisationspsykologi. På mere arbejde under overfladerne. Bind II* (pp. 46-83). København: Hans Reitzels Forlag. [38 s]
- Lading, Å. H. (2011). Mobning i organisationer – når det ikke er sjovt at gå på arbejde. In T. Heinskou and S. Visholm (Eds.) *Psykodynamisk Organisationspsykologi. På mere arbejde under overfladerne. Bind II* (pp. 107-129). København: Hans Reitzels Forlag. [23 s]
- Long, C. (2014). The use of a concept: Projective identification and its theoretical use in supervision. *Psychoanalytic Psychology*, 5: 1-18. DOI: 10.1037/a0035530. [19]
- Malancharuvil, J. (2004). Projection, introjection, and projective identification: A reformulation. *American Journal of Psychoanalysis*, 64(4): 375-382. [8]
- Mancillas, A. (2006). Recognising and utilising projective identification in brief psychodynamic therapy: A case example. *Clinical Social Work Journal*, 34: 267-278. [12]
- Meltzer, D., Milana, G., Maiello, S. & Petrelli, D. (1982). The Conceptual Distinction between Projective Identification (Klein) and Container-Contained (Bion). *J. Child Psychother.*, 8:185-202. [18]
- Mendelsohn, R. (2014). "Collusive infidelity", projective identification, and clinical technique. *Psychoanalysis Review*, 101:517-546. [30]
- Miller, R. C. (1990). Projective identification and the therapist's use of self. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 20(1): 63-73. [11]
-

-
- Mills, J. (2000). Hegel on Projective Identification: Implications for Klein, Bion, and Beyond. *Psychoanal. Rev.*, 87:841-874 [34]
- Morthorst, P. & Nielsen, J. (2013) Grupp supervision på dynamisk grundlag. In J. Nielsen and P. Sørensen (Eds.), *Brug gruppen* (1. ed., pp. 331-351). Latvia: Hans Reizels Forlag. [21 s]
- Nuttall, J. (1999). Games: a behavioural manifestation of projective identification? *Psychodynamic Counselling*, 5 (3): 339-356. [18]
- Ogden, T.H. (1979). On Projective Identification. *Int. J. Psycho-Anal.*, 60:357-373. [17]
- Ogden, T. H. (1982). *Projective identification and psychotherapeutic technique*. London: Jason Aronson Inc. (pp. 11-74) [64 s]
- Olsen, O. A. (1995). Projektiv identifikation. Indlæg ved Steen Visholms ph.d.-forsvar. *Psyke & Logos*, 16: 567-573 [7]
- Rafaelsen, L. (1994). Projektiv identifikation i gruppeterapi og i samfundet. In S. Aagaard, B. Bechgaard and G. Winther (Eds.), *Gruppeanalytisk psykoterapi* (pp. 117-129). København: Hans Reitzels Forlag. [13]
- Rogers, C. (1987). On putting it into words: The balance between projective identification and dialogue in the group. *Group Analysis*, 20: 99-107. [9]
- Roitman, M. (1989) 'The Concept of Projective Identification. *Group Analysis*, 22 (3): 235-248. [14]
- Scharff, J. S. (1992). *Projective and introjective identification and the use of the therapist's self* (1. ed.) London: Jason Aronson Inc. (pp. 1-95, 161-182 og 219-326) [126 s]
- Shay, J. J. (2011). Projective identification simplified: Recruiting your shadow. *International Journal of Group Psychotherapy*, 61: 239-261. [23]
- Spillius, E. B. (2001) Freud and Klein on the concept of phantasy. In C. Bronstein (ed.), *Kleinian Theory: A contemporary perspective* (1. ed., pp. 17-31). Philadelphia: Whurr Publishers. [15 s]
- Stagis, K. (2010). Kollektiv tænkning i organisatoriske grupper. In Å. H. Lading and B. A. Jørgensen (Eds.), *Grupper - Om kollektivets bevidste og ubevidste dynamikker* (1. ed., pp. 221-236). København: Frydenlund. [16 s]
- Stagis, K. (2011). Psykodynamisk konsulentarbejde i organisationer. In T. Heinskou and S. Visholm (Eds.) *Psykodynamisk Organisationspsykologi. På mere arbejde*

under overfladerne. Bind II (pp. 249-271). København: Hans Reitzels Forlag.
[23 s]

Svejgaard, E. (2002). Mening og forståelse. In O. Løw and E. Svejgaard (Eds.), *Psykologiske grundtemaer*. (pp. 46-62). KvaN og bidragydere.
[17 s]

Visholm, S. (1993). *Overflade og dybde. Om projektiv identifikation og det moderne psykologi* (1. ed.). København: Forlaget politisk revy. (pp. 9-235)
[227 s]

Visholm, S. (1995). *Projektiv identifikation. Teorihistorie og perspektiver. Et supplement til afhandlingen: Overflade og dybde. Om projektiv identifikation og det moderne psykologi*. København: Forlaget politisk revy. (pp. 4-131)
[128]

Visholm, S. (2004a). Organisationspsykologi og psykodynamisk systemteori. In T. Heinskou and S. Visholm (Eds.) *Psykodynamisk organisationspsykologi. På arbejde under overfladen* (pp. 23-48): København. Hans Reitzels Forlag.
[26 s]

Visholm, S. (2004b). Modstand mod forandring. In T. Heinskou and S. Visholm (Eds.) *Psykodynamisk organisationspsykologi. På arbejde under overfladen* (pp. 174-201). København: Hans Reitzels Forlag. [28 s]

Visholm, S. (2010). Familien som gruppe – familien i gruppen – familien og gruppen. In Å. H. Lading and B. A. Jørgensen (Eds.), *Grupper - Om kollektivets bevidste og ubevidste dynamikker* (1. ed., pp. 269-290). København: Frydenlund.
[22 s]

Visholm, S. (2011a). Ledelse i den postmoderne organisation – fra roller i struktur til personer i relationer. In T. Heinskou and S. Visholm (Eds.) *Psykodynamisk Organisationspsykologi. På mere arbejde under overfladerne. Bind II* (pp. 216-245). København: Hans Reitzels Forlag. [30 s]

Visholm, S. (2011b). Uklare roller i postmoderne organisationer – om ledelse og selvstyrende grupper. In T. Heinskou and S. Visholm (Eds.) *Psykodynamisk Organisationspsykologi. På mere arbejde under overfladerne. Bind II* (pp. 153-174). København: Hans Reitzels Forlag.
[22 s]

Zender, J. F. (1991), Projective identification in group psychotherapy, *Group Analysis*, 24: 117-32. [16]

I alt 1.555 sider